

**Свобода релігії
чи переконань та безпека:
Посібник із питань політики**

Свобода релігії чи переконань та безпека: Посібник із питань політики

Опубліковано Бюро з демократичних інститутів
і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ)
вул. Медова, 10,
Варшава 00-251,
Польща

www.osce.org/odhr
© ОБСЄ/БДІПЛ 2023

Усі права застережені. Зміст цієї публікації можна вільно копіювати та використовувати для навчальних та інших некомерційних цілей за умови, що будь-яке відтворення тексту публікації міститиме посилання на ОБСЄ/БДІПЛ як джерело інформації.

ISBN 978-92-9271-097-2

Оформлення: Homework

Плетений трос, зображений на обкладинці, символізує взаємозв'язок релігії чи переконань і безпеки, подібний до взаємопов'язаності переплечених канатів, з яких складається трос. Цей образ було запропоновано професором Бреттом Шарфсом у процесі підготовки видання.

ЗМІСТ

Подяка	4
Вступ.....	5
1. Права людини та комплексна концепція безпеки, прийнята ОБСЄ	9
2. Зобов'язання ОБСЄ та міжнародні стандарти в галузі свободи релігії чи переконань	12
3. Свобода релігії чи переконань та безпека: керівні принципи.....	21
4. Питання та рекомендації щодо свободи релігії чи переконань та безпеки.....	29
4.1. Реєстрація та скасування реєстрації релігійних громад і громад, що дотримуються певних переконань, та безпека	30
4.2. «Екстремістські» висловлювання/література та безпека	40
4.3. Перевірки, моніторинг і обшуки в місцях богослужінь або зібрань та безпека.....	58
4.4. Обмеження на навернення у свою віру та на діяльність релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, зі зв'язками за кордоном	70

Подяка

Цей документ підготовлено за результатами розгорнутих консультацій із представниками державних органів, організаціями громадянського суспільства, релігійними громадами чи громадами, що дотримуються певних переконань, а також із науковими фахівцями. Попередні версії цієї публікації обговорювалися на нарадах, які відбулися в Алматі, Брайтоні (Сполучене Королівство), Брюсселі, Києві, Лондоні, Оттаві, Відні, Варшаві й Вашингтоні у період із жовтня 2016 року по квітень 2018 року. Загалом у цих нарадах взяли участь 165 людей (90 чоловіків і 75 жінок) із різноманітним професійним досвідом. Ми вдячні всім учасникам консультацій. У процесі підготовки цього документу було також використано рекомендації Групи експертів БДІПЛ із питань свободи релігії чи переконань.

Крім того, вагомий внесок у складання документу зробили: Сільвіо Ферарі, Джоель Фіс, Назіла Ганея, С'юзен Кер, Бретт Шарфс, Єрун Темпермен, Асма Удін, Марко Вентура та Майкл Вінер.

БДІПЛ висловлює подяку за співпрацю й підтримку Каспійському університету, Комісії з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародному центру дослідження права та релігії при Школі права ім. Дж. Рубена Кларка в Університеті Бригама Янга, Київському національному університету ім. Тараса Шевченка, Комісії США з міжнародної релігійної свободи й Сасекському університету.

Вступ

Потенційні виклики, пов'язані з різноманіттям релігій та переконань у регіоні ОБСЄ, а також загроза, яку створюють насильницький екстремізм та радикалізація, що призводять до тероризму,¹ зумовили особливу актуальність питання про зв'язок між свободою думки, совісті, релігії чи переконань², з одного боку, та необхідністю гарантування безпеки,³ з іншого. Держави-учасниці ОБСЄ використовують різні стратегії для того, щоб забезпечити повну відповідність заходів, які вони вживають у галузі безпеки, своїм міжнародним зобов'язанням щодо свободи релігії чи переконань, однак деякі закони, а також політичні та практичні заходи в галузі безпеки чинять серйозний тиск на свободу релігії чи переконань та інші основоположні права людини. Такі заходи, особливо якщо

---

1 Хоча ОБСЄ не дає визначення насильницького екстремізму та радикалізації, що призводять до тероризму, «радикалізацію, що призводить до тероризму» розглядають як «динамічний процес, завдяки якому особистість починає приймати терористичне насильство як можливий і, ймовірно, навіть правильний спосіб дій. Зрештою, це може, хоча й необов'язково, призвести до того, що ця особа виступатиме чи діятиме на підтримку тероризму чи братиме участь у терористичній діяльності». Див.: *Предупреждение терроризма и борьба с насильственным экстремизмом и радикализацией, ведущими к терроризму: Подход, основанный на взаимодействии полиции с населением*, Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (Варшава, БДИПЧ, 2014), С. 17. Відповідно до зобов'язань ОБСЄ, тероризм і насильницький екстремізм не можуть і не повинні асоціюватися з якоюсь етнічною расою, групою, національністю чи релігією. Це викладено у наступних документах: Бухарестський план дій щодо боротьби з тероризмом, Бухарестський документ 2001 р., Рішення №1, п. 3; Декларація №4/15 Міністерської ради ОБСЄ «Про запобігання насильницькому екстремізму та радикалізації, що призводять до тероризму, та протидії їм», Белград, 4 грудня 2015 року; Декларація №1/16 Міністерської ради ОБСЄ «Про нарощування зусиль ОБСЄ із запобігання тероризму та протидії йому», Гамбург, 9 грудня 2016 року.

2 Далі в цьому документі задля стислості використовується формулювання «свобода релігії чи переконань».

3 Існує чимало важливих аспектів взаємозв'язку між свободою релігії чи переконань та безпекою (наприклад, безпека релігійних громад або громад, які сповідують певні переконання, у тому числі вчинення злочинів на ґрунті ненависті щодо релігії чи переконань), але ці аспекти лежать поза межами тематики цього посібника.

вони мають широкий або довільний характер, часто застосовуються в ім'я «національної», «державної» чи «суспільної» безпеки або ж на користь збереження чи підтримання «мирного співіснування», «соціальної стабільності» чи «соціальної гармонії». Проте досвід показує, що такі обмеження можуть послабити, а не зміцнити безпеку.

На держави-учасниці покладено обов'язок захищати права людини всіх осіб, груп і громад, що проживають на їхній території, та всіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Кожна людина має право на особисту недоторканність,⁴ а також право на свободу релігії чи переконань. Держави-учасниці несуть основну відповідальність за забезпечення цих прав і повинні гарантувати їхнє здійснення на рівних підставах для всіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією.

Захист, повага та забезпечення права на особисту недоторканність означають обов'язок держав захищати осіб, групи та громади від таких загроз, як злочинність, насильство та тероризм.⁵ Держави повинні розглядати безпеку в усіх її вимірах та використовувати комплексний і заснований на співпраці підхід, який не допускає перекошу в бік національної безпеки за рахунок інших вимірів безпеки, у тому числі прав людини.⁶

Проте сучасний дискурс про свободу релігії чи переконань і безпеку зосереджено переважно на необхідності забезпечити баланс між цими цінностями чи на припущенні, що принаймні деякі аспекти цієї свободи необхідно принести в жертву заради

---

4 Генеральна Асамблея ООН, «Загальна декларація прав людини», 10 грудня 1948 року, 217 А (III) (далі – ЗДПЛ), стаття 3, <<http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>>.

5 Відповідно до численних зобов'язань, прийнятих у рамках ОБСЄ, державам-учасницям необхідно вживати заходів із запобігання насильницькому екстремізму та радикалізації, що призводять до тероризму, та з протидії їм, забезпечуючи водночас виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань, зокрема в галузі прав людини та основоположних свобод (див. наприклад, Декларація №4/15 Міністерської ради ОБСЄ, Декларація №1/16 Міністерської ради ОБСЄ, зазнач. твір, виноска 1).

6 Комплексна концепція безпеки ОБСЄ розглядається у Розділі 1 цієї публікації.

досягнення безпеки. Такий дискурс суперечить комплексному підходу ОБСЄ до безпеки, котрий не розглядає свободу релігії чи переконань та безпеку як конкуруючі права, а визнає їх як взаємодоповнюючі, взаємозалежні і взаємно зміцнювальні цілі, що можуть і мають досягатися спільно. Як і в ситуації з іншими правами людини, забезпечення повної поваги, захисту та дотримання свободи релігії чи переконань потребує всеосяжного режиму безпеки. Водночас стала безпека неможлива без повної поваги до прав людини, що є необхідною передумовою довіри між державою та людьми, яким ця держава служить. Без такої довіри державі складно ефективно виконувати свої обов'язки щодо забезпечення безпеки та захисту й підтримки демократичного суспільства.

Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) підготувало видання *«Свобода релігії чи переконань та безпека: посібник із питань політики»*, щоб продемонструвати взаємозв'язок між свободою релігії та безпекою в світлі комплексного підходу ОБСЄ до миру та безпеки. У посібнику також пояснюються природа, статус і сфера дії свободи релігії чи переконань, які закріплені у зобов'язаннях ОБСЄ, а також у міжнародних та регіональних стандартах. Насамкінець, у публікації викладено керівні принципи, практичні вказівки та рекомендації щодо вирішення низки важливих питань на перетині свободи релігії чи переконань та безпеки в регіоні ОБСЄ. Видання призначене насамперед для розробників політики, які відповідають за підготовку та реалізацію законів, політичних заходів і стратегій у сфері безпеки, та покликане допомогти у забезпеченні відповідності їхніх положень про безпеку зобов'язанням держави та її міжнародним обов'язкам стосовно цього універсального права людини.

Пошук довгострокових рішень у цій царині вимагає спільного підходу за участю держави й усіх інших зацікавлених сторін. Тому цей посібник адресований також організаціям громадянського суспільства (зокрема тим, які опікуються питаннями прав людини, толерантності та недопущення дискримінації), релігійним громадам і громадам, що дотримуються певних переконань, національним правозахисним інституціям, академічній

спільноті, фахівцям у галузі освіти, а також засобам масової інформації. Оскільки релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, не можуть благополучно існувати й розвиватися в умовах, що не є безпечними, всі вони зацікавлені у зміцненні безпеки в суспільстві загалом. Формуючи позитивне бачення щодо співіснування людей та загального блага, вони можуть сприяти постійним зусиллям усього суспільства в зміцненні соціальної згуртованості та комплексної і сталої безпеки. У зв'язку з цим низка рекомендацій адресується як державним, так і недержавним суб'єктам.

Стандарти, що розглядаються в публікації, застосовуються в усьому регіоні ОБСЄ (проте не кожен із зазначених стандартів є обов'язковим для всіх держав-учасниць). Ці стандарти, головним чином, відображені у зобов'язаннях ОБСЄ в галузі людського виміру. У документі також зазначаються окремі необов'язкові стандарти, оскільки вони корисні для пояснення і уточнення принципів, які покладені в основу зобов'язань ОБСЄ та міжнародних стандартів.

---

1. Права людини та комплексна концепція безпеки, прийнята ОБСЄ

З точки зору ОБСЄ, безпека є комплексним явищем. Вона заснована на співпраці і є рівною для всіх, неподільною та міцно пов'язаною з правами людини. Кожен із трьох вимірів комплексного підходу ОБСЄ до безпеки (військово-політичний, економіко-екологічний та людський) доповнює один одного та розглядається як рівний іншим за своєю значимістю.

Свобода релігії чи переконань, зокрема, визнається як один із основоположних принципів, що визначають взаємовідносини між державами-учасницями ОБСЄ, та як невід'ємна складова концепції безпеки, яка прийнята ОБСЄ.⁷ Наприклад, у Рішенні Міністерської ради про свободу думки, совісті, релігії та переконань, яке ухвалено на зустрічі в Києві, наголошується на «взаємозв'язку між безпекою та повною повагою до свободи думки, совісті, релігії та переконань».⁸

У зв'язку з цим слід зазначити, що мир і безпека, забезпеченню яких сприяє свобода релігії чи переконань, як і всі інші права людини, ґрунтуються на належному визнанні найрізноманітніших переконань людей та на конкретній можливості для кожної особи «сповідувати, одноосібно чи спільно з іншими, релігію чи

---

7 Заключний акт Конференції з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ, 1975 р., <<https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>>. (далі – Гельсінкський Заключний акт 1975 р.).

8 Рішення №3/13 Міністерської ради ОБСЄ «Свобода думки, совісті, релігії та переконань», Київ, 6 грудня 2013 року, п.6 (далі – Рішення №3/13 Міністерської ради ОБСЄ).

віру, діючи відповідно до веління власної совісті».⁹ Свобода релігії чи переконань не лише допомагає забезпечити одну з основних потреб кожної людини – захист права на світогляд, – а й приносить суспільству користь від висловлювання різних поглядів.

Права людини, у тому числі на свободу релігії чи переконань, мають важливе значення для процвітання суспільства і тому повинні бути повною мірою враховані у рамках усіх заходів реагування на конфлікти та насильство, незалежно від того, чи спрямовані ці заходи на усунення причин конфліктів і насильства, на захист їхніх жертв чи на зменшення їхніх наслідків. Тому права людини та заходи в галузі безпеки спрямовані на досягнення однакової мети. Свобода релігії чи переконань сприяє взаємній повазі, довірі, розумінню та рівності між людьми різних релігій і переконань. Отже вона може допомогти зробити суспільство стійкішим до тих викликів, які загрожують його безпеці.

Повне дотримання зобов'язань ОБСЄ та міжнародних норм у галузі свободи релігії чи переконань дає низку переваг, що сприяють комплексній і сталій безпеці, зокрема у сфері соціально-економічного розвитку та миру.¹⁰ Свобода релігії чи переконань є засобом мобілізації й просування позитивних ресурсів людей, які дотримуються різних релігійних чи інших переконань, для прогресу суспільства. Тому невинуваті обмеження права на свободу релігії чи переконань заважають розглядити його потенціал стосовно створення соціальної системи, яка буде забезпечувати і свободу, і безпеку.

---

9 Гельсінкський Заключний акт 1975 р., зазн. твір, виноска 7.

10 У низці досліджень указується на численні докази зв'язку між свободою релігії чи переконань, суспільною гармонією та економічним процвітанням. Див., наприклад: Grim, B. & Finke, R., *The Price of Freedom Denied: Religious Persecution and Conflict in the 21st Century* [Грім Б. та Фінке Р., Ціна забороненої свободи: релігійне переслідування та конфлікт у 21 столітті] (New York: Cambridge University Press, 2011); Grim, B. Clark, G. & Snyder, R.E., *Is Religious Freedom Good for Business?: A Conceptual and Empirical Analysis* [Грім, Б., Кларк, Г. і Снайдер, Р.Е., Чи корисна релігійна свобода для бізнесу?: Концептуально-емпіричний аналіз], *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, Vol.10, No.(4), 2014.

Свобода релігії чи переконань і рівність між чоловіками і жінками належать до однієї і тєї ж неподільної системи прав людини.¹¹ Комплексна безпека передбачає рівне здійснення чоловіками та жінками своєї свободи релігії чи переконань. У цьому питанні держави-учасниці ОБСЄ погодилися з висновком, що «повне та рівне здійснення жінками своїх прав людини має найважливіше значення для зміцнення миру, процвітання та демократії у регіоні ОБСЄ»¹² та що «знання, навички й досвід як жінок, так і чоловіків необхідні для миру... безпеки та стабільності в регіоні ОБСЄ».¹³ Наведені положення набули подальшого розвитку в низці рішень Міністерської ради ОБСЄ з питань гендерної рівності.¹⁴ Зважаючи на те, що порушення права на свободу релігії чи переконань можуть по-різному позначатися на чоловіках і жінках, важливо боротися з дискримінацією як за ознакою релігії чи переконань, так і за ознакою статі.¹⁵

---

11 Віденська декларація та Програма дій, Управління Верховного комісара ООН із прав людини, 25 червня 1993 року, п.5, <<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>>. Декларація проголошує, що всі «права людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними».

12 Стамбульський документ: Хартія європейської безпеки 1999 року, ОБСЄ, (далі – Стамбульський документ 1999 р.), <<https://www.osce.org/mc/39569?download=true>>.

13 Документ тринадцятої зустрічі Міністерської ради, Любляна, 2005 р., ОБСЄ, (далі – Люблянський документ 2005 р.), <<https://www.osce.org/mc/18778?download=true>>.

14 Див.: Рішення №14/05 Міністерської ради ОБСЄ «Роль жінок у запобіганні конфліктам, регулюванні криз і постконфліктному відновленні», Любляна, 2005; Рішення №15/05 Міністерської ради ОБСЄ «Недопущення та припинення насильства щодо жінок», Любляна, 2005 р.; Рішення №7/09 Міністерської ради ОБСЄ «Участь жінок у політичному та суспільному житті», Афіни, 2009 р., та Рішення №10/11 Міністерської ради ОБСЄ «Забезпечення рівних можливостей жінок в економічній сфері», Вільнюс, 2011 р.

15 Ця теза підкреслює важливість забезпечення державами-учасницями ОБСЄ інтеграції гендерного аналізу та гендерно-чутливих підходів до забезпечення та захисту свободи релігії чи переконань у заходи, політику та практику у сфері безпеки. План дій ОБСЄ щодо підтримки гендерної рівності 2004 року закликає до ефективного врахування гендерних аспектів у програмах і проєктах із метою досягнення гендерної рівності. Про аналіз неоднакового впливу на чоловіків і жінок антисемітських злочинів на ґрунті ненависті та пов'язаних із ними проблем безпеки див. у: *Розуміння суті антисемітських злочинів на ґрунті ненависті та задоволення потреб єврейських громад, пов'язаних із безпекою: Практичний посібник* (Варшава, БДПЛ: 2018 р.), С. 16-18, <<https://www.osce.org/odihr/317166>>.

---

2. Зобов'язання ОБСЄ та міжнародні стандарти в галузі свободи релігії чи переконань

Свобода релігії чи переконань є багатогранним правом людини, що має індивідуальний, колективний, інституційний, освітній та комунікативний виміри; це право чітко визнано у зобов'язаннях ОБСЄ,¹⁶ міжнародних і регіональних стандартах.¹⁷ У цих

---

16 Гельсінкський Заключний акт 1975 р., зазн. твір, вимога 7; Підсумковий документ третьої наради на основі положень Заключного акта щодо подальших кроків, Відень, 4 листопада 1986 року - 19 січня 1989 року, ОБСЄ, (далі – Віденський документ 1989 р.); Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ, ОБСЄ, (далі – Копенгагенський документ 1990 р.); Паризька хартія для нової Європи 1990 року, ОБСЄ (далі – Паризька хартія 1990 р.); Будапештський документ: На шляху до справжнього партнерства в нову епоху. Нарада на вищому рівні глав держав і урядів 1994 року, ОБСЄ, (далі – Будапештський документ 1994 р.); Стамбульський документ 1999 р., зазн. твір, вимога 12; Документ одинадцятої зустрічі Міністерської ради, Маастрихт, 2003, ОБСЄ, (далі – Маастрихтський документ 2003 р.); Документ дванадцятої зустрічі Міністерської ради, Софія, 2004 р., ОБСЄ, (далі – Софійський документ 2004 р.); Люблянський документ 2005 р., зазн. твір, вимога 13; Документ чотирнадцятої зустрічі Міністерської ради, Брюссель, 2006 р., ОБСЄ, (далі – Брюссельський документ 2006 р.); Документ п'ятнадцятої зустрічі Міністерської ради, Мадрид, 2007 р., ОБСЄ, (далі – Мадридський документ 2007 р.); Документ шстнадцятої зустрічі Міністерської ради, Гельсінкі, 2008 р., ОБСЄ, (далі – Гельсінкський документ 2008 р.); Документ сімнадцятої зустрічі Міністерської ради, Афіни, 2009 р., ОБСЄ, (далі – Афінський документ 2009 р.); Астанінська ювілейна декларація 2010 року; Документ двадцятої зустрічі Міністерської ради, Київ, 2013 р., ОБСЄ, (далі – Київський документ 2013 р.).

17 Генеральна Асамблея ООН, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, 16 грудня 1966 року, Організація Об'єднаних Націй, Збірка договорів, Т. 999, С. 171 (далі – МПГПП), стаття 18, <<http://www.ohchr.org/en/professionalinter-est/pages/ccpr.aspx>>; Рада Європи, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, зі змінами, внесеними Протоколами №11 і №14, 4 листопада 1950 року (далі – ЕКПЛ), стаття 9, <<http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CL=ENG>>; Організація американських держав (ОАД), Американська конвенція з прав людини, «Пакт Сан-Хосе», Коста-Ріка, 22 листопада 1969 року (далі – АКПЛ), стаття 12 <http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm>; Європейський

стандартах викладено низку основних принципів щодо користування свободою релігії чи переконань – у тому числі щодо статусу зазначеної свободи як права, належного всім людям, чоловікам і жінкам, віруючим або невіруючим,¹⁸ – а також щодо свободи кожної людини сповідувати свою релігію чи переконання та діяти згідно з ними, як одноосібно, так і спільно з іншими, як публічно, так і приватно, у відправленні культу, проповідуванні, релігійній практиці і дотриманні обрядів.¹⁹ У цьому документі групи осіб, які спільно реалізують свою свободу сповідувати релігію чи переконання, мають назву «релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань».²⁰

Здійснення свободи релігії чи переконань (одноосібно чи спільно з іншими людьми, публічно чи приватно) є невід'ємним правом людини. Тому для нього не може вимагатися дозвіл держави.²¹ Нормативний статус свободи релігії чи переконань підкреслюється тим фактом, що відповідно до статті 4(2) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) ця свобода є правом, що не допускає відступу. Це означає, що навіть надзвичайний стан, оголошений через загрозу існуванню держави, не може бути

Союз, Хартія Європейського Союзу про основні права, 26 жовтня 2012 року, 2012/C 326/02, стаття 10, <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ ALL/?uri=OJ:C:2012:326:TOC](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:C:2012:326:TOC)>.

18 Див.: Загальний коментар № 22, Комітет ООН із прав людини, UNDoc. CCRPR/C21/Rev.1/Add.4, в якому уточнюється, що свобода релігії чи переконань охоплює теїстичні, нетеїстичні й атеїстичні переконання, а також свободу не сповідувати жодної релігії чи переконань, п. 2 (далі – Загальний коментар №22).

19 МПГПП, стаття 18(1); ЄКПЛ, стаття 9(1); АКПЛ, стаття 12(1); Віденський документ 1989 р., зазн. твір, виноска 16; Копенгагенський документ 1990 р., зазн. твір, виноска 16, п. 9-4.

20 Рекомендації щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань, ОБСЄ/БДПЛ і Венеційська комісія, п. 11 (Варшава: ОБСЄ/БДПЛ, 2015 р.), <<https://www.osce.org/odihr/139046>>.

21 Там само, п. 13, 17 і 39. Див. також: *Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova* [Бессарабська митрополія проти Молдови], Європейський суд із прав людини, (Заява №45701/99, рішення від 13 грудня 2001 року), п.п. 128-130; Доповідь Спеціального доповідача з питання про свободу релігії чи переконань Хайнера Блефельдта, Генеральна Асамблея ООН, UNDoc.A/HRC/19/60, 22 грудня 2011 року, п.п. 25 і 41, <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-60_en.pdf>.

використаний державою для відступу від своїх зобов'язань за статтею 18 МПГПП.²²

Відповідно до міжнародного права прав людини, держава зобов'язана в межах своєї юрисдикції діяти як неупереджені гарантії свободи релігії чи переконань щодо всіх осіб і релігійних громад або громад, які сповідують певні переконання. Цей обов'язок має виконуватися не тільки щодо громадян та резидентів, але так само і щодо шукачів притулку, мігрантів, біженців та осіб без громадянства.

Відправною точкою для визначення сфери застосування свободи релігії чи переконань повинно бути самовизначення релігії чи переконань, хоча слід зазначити, що державні органи, безперечно, мають певну компетенцію щодо використання деяких об'єктивних, формальних критеріїв для визначення застосовності зазначених понять у кожному конкретному випадку.²³ Існує величезне різноманіття релігій та переконань,²⁴ і терміни «релігія» та «переконання» слід тлумачити широко.²⁵ Свобода релігії чи переконань застосовна не лише до традиційних або великих релігій чи переконань; це право також не обмежується релігіями чи переконаннями, які за своїми інституційними характеристиками чи

---

22 Див. *Рекомендації щодо аналізу законодавства у сфері релігії або переконань* (Варшава: ОБСЄ/БДПЛ, 2005 р.), <<http://www.osce.org/odihr/13993>>, С. 22.

23 Європейський суд із прав людини констатував, що для того, щоб погляди особи підпадали під дію права на свободу релігії чи переконань, вони повинні досягати певного рівня «серйозності, послідовності та значущості» (*Campbell and Cosans v United Kingdom* [Кемпбелл і Козенс проти Сполученого Королівства], Європейський суд із прав людини, Заяви №75111/76 і №7743/76, рішення від 25 лютого 1992 року).

24 Див. Дослідження дискримінації щодо релігійних прав і практики Спеціального доповідача Підкомісії із запобігання дискримінації та захисту меншин, ООН, UNDoc. E/CN.4/Sub.2/200/Rev.1, р. 1, <<https://undocs.org/E/CN.4/Sub.2/200/Rev.1>>, де зазначено, що з огляду на «складність визначення поняття «релігія», термін «релігія чи переконання» використовується в дослідженні у значенні, що охоплює, окрім різноманітних теїстичних вровчень, такі переконання, як агностицизм, вільнодумство, атеїзм і раціоналізм».

25 Доповідь Спеціального доповідача з питання про свободу релігії чи переконань Хайнера Білефельдта, UNDoc., зазн. твір, виноска 21, п. 38.

практиками є аналогічними традиційним поглядам.²⁶ Право на свободу релігії чи переконань захищає прихильників теїстичних, нетеїстичних і атеїстичних переконань, а також охоплює право не сповідувати жодної релігії чи переконань.²⁷ Це означає, що новостворені релігійні громади чи громади, які сповідують певні переконання, а також релігійні меншини повинні користуватися таким самим захистом, яким користується переважаюча релігійна громада.²⁸

Свобода релігії чи переконань є частиною ширшої системи прав людини і тісно пов'язана з іншими універсальними правами людини та основними свободами, такими як свобода вираження

---

26 Загальний коментар № 22, п. 2, зазн. твір, вноска 18; Joint Opinion on the Draft Law on Freedoms of Conscience and Religion and on the Laws Making Amendments and Supplements to the Criminal Code, the Administrative Offences Code and the Law on the Relations between the Republic of Armenia and the Holy Armenian Apostolic Church of the Republic of Armenia [Спільний висновок щодо проекту Закону про свободу совісті та релігійні організації та щодо законів про внесення поправок і доповнень до Кримінального кодексу, Кодексу про адміністративні правопорушення та Закон про відносини між Республікою Вірменія та Святою вірменською апостольською церквою Республіки Вірменія], п.п. 22-24; Interim Joint Opinion on the Law on Making Amendments and Supplements to the Law on Freedom of Conscience and Religious Organizations and on the Laws on Amending the Criminal Code; the Administrative Offences Code and the Law on Charity of the Republic of Armenia [Попередній спільний висновок щодо Закону про внесення змін і доповнень до Закону про свободу совісті та релігійні організації, та щодо законів про внесення змін до Кримінального кодексу, до Кодексу про адміністративні правопорушення та до Закону про благодійність Республіки Вірменія], ОБСЄ/БДПЛ і Венеційська комісія, CDL-AD (2010) 054, 22 грудня 2010 року, п. 43, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)054-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)054-e) (далі – Спільний висновок щодо Вірменії); *Grzelak v Poland* [Гжеляк проти Польщі], Європейський суд із прав людини (Заява № 7710/02, рішення від 15 червня 2010 року), п. 85; *Kokkinakis v Greece* [Коккінакіс проти Греції], Європейський суд із прав людини (Заява № 14307/88, рішення від 25 травня 1993 року), п. 31; та *Buscarini and Others v. San Marino* [Бускаріні та ін. проти Сан-Марино], Європейський суд із прав людини (Заява № 24645/94, рішення від 18 лютого 1999 року), п. 34.

27 Загальний коментар № 22, п.2, зазн. твір, вноска 18; Спільний висновок щодо Вірменії, п.п. 46-47, зазн. твір, вноска 26.

28 Комітет із прав людини ООН попереджає, що той «факт, що та чи інша релігія визнана як державна, або що вона проголошена офіційною чи традиційною, або що її прихильники становлять більшість населення», не може бути виправданням для дискримінації щодо прихильників інших релігій або переконань, зазн. твір, вноска 18.

поглядів,²⁹ свобода зібрань та об'єднання,³⁰ та право на свободу від дискримінації. Згідно з цим Міністерська рада ОБСЄ у своєму рішенні, ухваленому на зустрічі в Києві, підкреслила «взаємозалежний, взаємопов'язаний та взаємно зміцнювальний характер свободи думки, совісті, релігії чи переконань і всіх інших прав людини та основних свобод».³¹

Поняття внутрішньої свободи щодо релігії чи віри (*forum internum*) стосується внутрішнього виміру права на свободу релігії чи переконань, а саме свободи мати чи приймати релігію чи переконання на свій вибір, що також включає право змінювати свою релігію чи переконання.³² Внутрішня свобода мати, приймати чи змінювати релігію не підпадає під дію обмежувальних застережень, закріплених у статті 18 МПГПП та статті 9 Європейської конвенції про права людини (ЄКПЛ), і тому ця внутрішня свобода має абсолютний захист.³³

Свобода сповідувати релігію чи переконання, що є зовнішнім виявом свободи релігії чи переконань (*forum externum*), має досить широку сферу дії. Зобов'язання, прийняті в рамках ОБСЄ, та міжнародні й регіональні стандарти захищають різні прояви сповідання релігії чи переконань як окремими людьми, так і громадами. Свобода сповідувати релігію чи переконання

---

29 Детальний аналіз взаємозв'язку між правом на свободу релігії чи переконань і правом на свободу поглядів і їхнє вільне вираження міститься в документі: Доповідь Спеціального доповідача ООН із питання про свободу релігії чи переконань, Генеральна Асамблея ООН, UNDoc. A/HRC/31/18, 23 грудня 2015 року, <<https://undocs.org/A/HRC/31/18>>.

30 Керівні принципи щодо свободи мирних зібрань, ОБСЄ/БДПЛ і Венеціанська комісія (Варшава: БДПЛ, 2010 р.), 2-е видання, <<https://www.osce.org/odihr/73405>>; та Керівні принципи щодо свободи об'єднань, ОБСЄ/БДПЛ і Венеціанська комісія, (Варшава: БДПЛ, 2016 р.), <<https://www.osce.org/odihr/132371>>.

31 Рішення №3/13 Міністерської ради ОБСЄ в Києві, зазн. твір, виноска 8.

32 ЄКПЛ, стаття 9(1); Копенгагенський документ 1990 р., п. 9.4, зазн. твір, виноска 16; Київський документ 2013 р.; ЗДПЛ, стаття 18. Стосовно МПГПП, Комітет із прав людини ООН у своєму Загальному коментарі № 22 розтлумачив положення статті 18 як такі, що передбачають свободу змінювати свою релігію чи переконання.

33 АКПЛ, стаття 12(2) надає аналогічний захист. Див. Загальний коментар № 22, п. 3, зазн. твір, виноска 18.

передбачає насамперед (але не тільки) свободу відправлення культу та свободу навчання та проповіді, релігійної практики та дотримання обрядів сповідуваної релігії чи системи переконань.³⁴ Між цими різними формами сповідання релігії чи переконань можливі значні збіги. Прояви свободи релігії чи переконань докладно описані у Віденському документі ОБСЄ 1989 року, зокрема щодо колективних, загальносуспільних вимірів даного права.³⁵

Певні обмеження допустимі лише щодо свободи сповідувати релігію чи переконання,³⁶ й вони мають чітко окреслені параметри. Такі обмеження повинні бути цілком обґрунтованими, і тягар обґрунтування будь-яких обмежень завжди покладається на державу. Кожне обмеження є вузьким винятком із правила, за яким усі люди мають бути вільні у користуванні своїм правом на свободу релігії чи переконань у повному обсязі. Зобов'язання, прийняті в рамках ОБСЄ, також передбачають, що право на свободу релігії чи переконань не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і відповідають обов'язкам держав-учасниць за міжнародним правом та їхнім міжнародним зобов'язаннями.³⁷

Для того, щоб обмеження свободи сповідувати свою релігію чи переконання було допустимим відповідно до міжнародного права прав людини, воно має відповідати всім із наведених нижче критеріїв:

а. обмеження повинно бути передбачено законом;³⁸

---

34 Загальний коментар № 22, зазн. твір, виноска 18, містить детальне тлумачення свободи сповідувати релігію чи переконання.

35 Повний перелік таких проявів міститься у Віденському документі 1989 р., п. 16.4, зазн. твір, виноска 16. Він передбачає, зокрема, право релігійних об'єднань засновувати й утримувати місця богослужінь або зібрань; організовуватися відповідно до своєї власної ієрархічної та інституційної структури; обирати, призначати й замінювати свій персонал; виробляти, ввозити та розповсюджувати релігійну літературу; прохати й отримувати добровільні фінансові й інші пожертви.

36 Обмеження принципово відрізняються від відхилень, які не допускаються.

37 Віденський документ 1989 р., п.17, зазн. твір, виноска 16; Копенгагенський документ 1990 р., зазн. твір, виноска 16, п. 9.4. Див. також, Рішення №3/13 Міністерської ради ОБСЄ, зазн. твір, виноска 8.

38 МПГПП, стаття 18(3); ЄКПЛ, стаття 9(2); АКПЛ, стаття 12(3); Віденський документ 1989 р., зазн. твір, виноска 16; Копенгагенський документ 1990 р., п. 9.4, зазн. твір, виноска 16.

- b. обмеження має на меті охорону громадської безпеки, громадського порядку, здоров'я та моралі, або основних прав і свобод інших осіб;³⁹
- c. обмеження є необхідним для досягнення однієї з цих цілей та є пропорційним цій цілі;⁴⁰
- d. обмеження не накладається в дискримінаційних цілях та не застосовується у дискримінаційний спосіб.⁴¹

Зважаючи на те, що свобода релігії чи переконань є невід'ємним правом людини, вкрай важливо, щоб критерії можливих обмежень застосовувалися з максимальною акуратністю та точністю. Обмеження, що накладаються державою, повинні передбачати мінімально можливе втручання у здійснення цієї свободи і повинні застосовуватися лише як крайній захід. У тлумаченні сфери дії можливих положень про допустимі обмеження держави повинні виходити з відкритого та широкого розуміння свободи релігії чи переконань відповідно до необхідності забезпечити повний захист цієї свободи, гарантованої міжнародним правом.⁴²

Для того, щоб конкретне обмеження було «приписом закону», положення закону, що вводить таке обмеження, повинно бути доступним і передбачуваним. Це означає, що воно має бути сформульоване з достатньою точністю, яка дозволила б особам або громадам регулювати свою поведінку. До того ж, обмеження не можуть накладатися заднім числом або застосовуватися довільно щодо конкретних осіб або груп; неприпустимо також,

39 МПГПП, стаття 18(3); ЄКПЛ, стаття 9(2), в якій установлено такий перелік підстав для обмежень: «в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»; АКПЛ, стаття 12, яка зводить підстави для обмежень до забезпечення «громадської безпеки, порядку, здоров'я чи моралі, або прав і свобод інших осіб».

40 МПГПП, стаття 18(3); АКПЛ, стаття 12; ЄКПЛ, стаття 9(2) («необхідні в демократичному суспільстві в інтересах...»).

41 Загальний коментар № 22, п. 8, зазн. твір, виводка 18.

42 «При тлумаченні сфери дії положень, що стосуються допустимих обмежень, держави-учасниці повинні виходити з необхідності захисту прав, гарантованих у Пакті... обмеження повинні встановлюватися законом і застосовуватись у такий спосіб, щоб не завдавати шкоди правам, гарантованим у статті 18», там само.

щоб обмеження запроваджувалися правилами, які повинні були б мати силу закону, але є настільки нечіткими, що унеможливають розуміння вимоги закону чи допускають довільне правозастосування.⁴³

Легітимність: Критерій «Легітимної мети» означає, що обмеження можуть застосовуватися лише для тих цілей, для яких вони були передбачені положеннями щодо свободи релігії чи переконань. Не допускається їхнє застосування на підставах, не передбачених міжнародними договорами, навіть якщо обмеження на таких підставах дозволені щодо інших прав людини чи основних свобод.⁴⁴ У зв'язку з цим необхідно зазначити, що міжнародне право не визнає забезпечення «безпеки» або «національної безпеки» в якості допустимих підстав для обмеження проявів свободи релігії чи переконань.

Необхідність: Обмеження повинні бути «необхідними» відповідно до підстав для обмежень, передбачених положеннями законодавства у сфері свободи релігії чи переконань. Для того щоб обмеження було необхідним, воно повинно бути прямо пов'язаним і пропорційним конкретній потребі, на якій воно засноване,⁴⁵ а передбачене втручання повинно відповідати нагальній суспільній потребі та бути пропорційним легітимній меті, яка переслідується.⁴⁶ Поняття «нагальна суспільна потреба» слід трактувати вузько.⁴⁷

---

43 Joint Opinion on Freedom of Conscience and Religious Organizations in the Republic of Kyrgyzstan [Спільний висновок щодо свободи совісті та релігійних організацій у Республіці Киргизстан], ОБСЄ/БДПІЛ і Венеційська комісія, CDL-AD (2008)032, 28 жовтня 2008 року <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2008\)032-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2008)032-e)>.

44 Загальний коментар № 22, зазн. твір, вимога 18.

45 МПГПП, стаття 18(3); АКПЛ, стаття 12(3); ЄКПЛ, стаття 9(2).

46 *Wingrove v. The United Kingdom* [Вінгроув проти Сполученого Королівства], Європейський суд 13 прав людини (Заява №17419/90, рішення від 25 листопада 1996 року), п. 53.

47 *Svyato-Mikhailivska Parafiya v. Ukraine* [Свято-Михайлівська парафія проти України], Європейський суд 13 прав людини (Заява №77703/01, рішення від 14 червня 2007 року) п. 116; *Gorzelik and Others v. Poland* [Горжелик та ін. проти Польщі], Європейський суд 13 прав людини (Заява №44157/98, рішення від 17 лютого 2004 року) п.п. 94-95.

Пропорційність: Для того щоб втручання було «пропорційним», має існувати логічний і змістовний зв'язок між легітимною метою та засобами, що використовуються для її досягнення. Навіть у контексті безпеки, заходи, які вживаються для обмеження прав людини, повинні бути обґрунтованими з точки зору виконання ними своєї захисної функції. Лише того факту, що якийсь захід достатній для досягнення мети, пов'язаної з безпекою, недостатньо для відповідності суворим критеріям перевірки на пропорційність. Принцип пропорційності вимагає, щоб обмеження було цілком необхідним для досягнення мети і щоб використовувані засоби передбачали мінімально можливий обсяг втручання.⁴⁸

Комітет із прав людини ООН указує на те, що обмеження не можуть встановлюватися з дискримінаційною метою або застосовуватись у дискримінаційний спосіб.⁴⁹ Як правило, різне ставлення вважається опосередковано дискримінаційним, якщо воно не має об'єктивного й розумного обґрунтування або якщо воно не відповідає меті, якій воно нібито служить. У контексті свободи релігії чи переконань та безпеки держави-учасниці повинні забезпечити незастосування заходів, які є дискримінаційними за ознакою релігії чи переконань.

---

48 Див. Спільний висновок щодо Вірменії та Попередній спільний висновок щодо Вірменії, зазн. твір, виноска 26.

49 Загальний коментар № 22, п. 8, зазн. твір, виноска 18. ОБСЄ визнає необхідність захисту від дискримінації для досягнення стійкого миру та безпеки. Див., наприклад, Документ-стратегія ОБСЄ в галузі економічного й екологічного виміру, ОБСЄ, 2 грудня 2003 року, <<https://www.osce.org/eea/20705>>.

---

3. Свобода релігії чи переконань та безпека: керівні принципи

У цьому розділі викладено низку принципів, які покликані допомогти державам-учасницям ОБСЄ у розробці та здійсненні цілого комплексу заходів, стратегій та законів, спрямованих на забезпечення як свободи релігії чи переконань, так і безпеки. Наведені нижче керівні принципи спираються на прийнятий ОБСЄ підхід до забезпечення комплексної безпеки. Вони не є вичерпними, але повною мірою враховують усі зобов'язання ОБСЄ в галузі людського виміру та відповідні міжнародні стандарти, а також узгоджуються з цими зобов'язаннями та стандартами.⁵⁰ Аналіз і рекомендації, які наведені у розділі 4, слід розглядати у світлі цих семи керівних принципів

Керівні принципи

1. Необхідно вживати заходи у галузі освіти, що спрямовані на виховання поваги до різноманіття релігій і переконань. Такі заходи повинні:⁵¹
  - а. здійснюватися не лише у школах, а й в інших закладах (наприклад, музеях, бібліотеках, центрах культурної спадщини);
  - б. доносити об'єктивну та точну інформацію про різні релігії та переконання, сприяючи у такий спосіб подоланню невігластва в питанні релігій, що породжує негативні стереотипи, хибні уявлення та релігійні упередження;

---

⁵⁰ Повний перелік зобов'язань див. у виносці 16.

⁵¹ Див., наприклад, Віденський документ 1989 р., Копенгагенський документ 1990 р., Будапештський документ 1994 р., Документ Порту 2002 р., Софійський документ 2004 р., Люблянський документ 2005 р., Брюссельський документ 2006 р. та Мадрид 2007 р..

- c. надавати учасникам, що належать до різних релігійних конфесій чи систем переконань, у тому числі невірним, можливість для зустрічей один з одним та знайомства з різноманіттям у природний спосіб;
  - d. прищеплювати учасникам знання, установки, цінності та навички, що необхідні для спільного мирного життя в умовах різноманіття;
  - e. ґрунтуватися на повазі до людської гідності та прав людини всіх осіб;
  - f. бути спрямованими на зменшення конфліктів, породжених нерозумінням релігійних переконань інших людей.
2. Необхідно здійснювати інформаційно-просвітницькі програми, які інформують усе суспільство про релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, про їхні права людини та цінності різноманіття релігій і переконань. Такі програми повинні:⁵²
- a. розроблятися та виконуватися в межах співробітництва між державними суб'єктами й іншими зацікавленими сторонами – організаціями громадянського суспільства, національними правозахисними інституціями, центрами культурної спадщини, фахівцями в галузі освіти, засобами масової інформації та релігійними громадами чи громадами, які дотримуються певних переконань;
  - b. навчати аудиторію брати до уваги факт різноманіття релігій і переконань та власний досвід знайомства з цим різноманіттям;
  - c. підкреслювати цінність різноманіття релігій і переконань як джерела взаємного збагачення різних спільнот;
  - d. бути спрямованими на послаблення негативних стереотипів, які підживлюють зростання дискримінації, ворожості та нетерпимості у суспільстві, через сприяння глибшому розумінню різних релігій і переконань та повазі до них.

---

52 Див., наприклад, Бухарестський документ 2001 р., Люблянський документ 2005 р. та Брюссельський документ 2006 р.

3. Необхідні міжконфесійний та міжрелігійний діалог і партнерські зв'язки, які допомагають протидіяти нетерпимості та дискримінації за ознакою релігії чи переконань, сприяють взаєморозумінню та взаємній повазі між людьми та між громадами, що сповідують різні релігії чи переконання, та зміцнюють свободу релігії чи переконань усіх людей. Такий діалог та партнерства повинні:⁵³
- a. поважати автономію релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань;
  - b. поважати добровільний характер участі у діалозі релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань;
  - c. враховувати інтереси всіх різноманітних релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань (у тому числі нещодавно створених та невеликих громад), особливо якщо цей діалог заохочується та підтримується державою;
  - d. забезпечити, наскільки це можливо, рівну участь жінок і чоловіків, а також змістовну та істотну участь молоді, особливо якщо цей діалог заохочується та підтримується державою;
  - e. включати неформальні заходи, оскільки вони роблять особливо важливий внесок у зусилля зі зміцнення свободи релігії чи переконань для всіх осіб, розвитку взаєморозуміння та заохочення толерантності.
4. Необхідний діалог та ініціативи щодо взаємодії між державами-учасницями та релігійними громадами чи громадами, які дотримуються певних переконань, з питань свободи релігії чи переконань та безпеки. Такі ініціативи повинні:⁵⁴
- a. зміцнювати свободу релігії чи переконань усіх осіб, а також інші права людини;
  - b. запобігати нетерпимості та дискримінації за ознакою релігії чи переконань та протидіяти цим явищам, у тому числі шляхом рішучого й негайного засудження будь-якого

---

53 Див., наприклад, Маастрихтський документ 2003 р., Люблянський документ 2005 р., та Рішення №3/13 Міністерської ради ОБСЄ.

54 Там само.

- пропагування ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства;
- c. забезпечувати всеосяжну та сталу безпеку;
  - d. бути відкритими для участі всього спектру представлених у суспільстві релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань;
  - e. поважати незалежність релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань;
  - f. поважати добровільний характер участі у діалозі релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань;
  - g. не обмежуватися зусиллями на національному чи федеральному рівні, а реалізовуватися також на місцевому чи муніципальному рівнях;
  - h. постійно підтримувати відкриті канали комунікації та забезпечувати регулярний, а не спорадичний характер діалогу та взаємодії;
  - i. підвищувати поінформованість суспільства про ту роль, яку релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, можуть відігравати у вирішенні насущних питань, пов'язаних із безпекою, та заохочувати активну участь цих громад у таких зусиллях.
5. Для розвитку мирного, безпечного та згуртованого суспільства необхідна політика, що сприяє повазі до існуючої та нововиниклої різноманітності релігій чи переконань і спирається на цю різноманітність. Така політика повинна:⁵⁵
- a. забезпечувати, щоб насильство в принципі не ототожнювалося та не асоціювалося з релігією чи переконаннями;
  - b. забезпечувати, щоб насильство не ототожнювалося та не асоціювалося з якоюсь однією релігією чи системою переконань;
  - c. забезпечувати, щоб відповідальність за насильницькі дії, вчинені окремими особами чи групами осіб, не покладалася на релігійну громаду чи громаду, яка дотримується певних переконань;

---

55 Див., наприклад, Документ Порту 2002 р., Люблянський документ 2005 р..

- d. забезпечувати, щоб жодні складнощі чи напруженість, які можуть виникати під час вирішення питань стосовно плюралізму релігій чи переконань, не використовувалися в політичних цілях;
  - e. спонукати представників держав-учасниць завжди рішуче й негайно виступати проти будь-якої пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства.
6. Необхідні конституційні та правові рамки, які зміцнюють свободу релігії чи переконань усіх осіб. Ці рамки повинні враховувати такі принципи:⁵⁶
- a. повага до свободи релігії чи переконань та інших прав людини є невід'ємною складовою забезпечення безпеки;
  - b. у тих особливих випадках, коли для забезпечення безпеки необхідні заходи, що обмежують свободу релігії чи переконань, всеосяжна та стала безпека може бути досягнута лише за умови, що ці заходи здійснюються з повагою до людської гідності та прав людини;
  - c. при розробці та здійсненні заходів, що обмежують свободу релігії чи переконань, слід урахувати відмінності у впливі таких заходів на чоловіків і жінок;
  - d. при розробці та здійсненні заходів, що обмежують свободу релігії чи переконань, слід урахувати відмінності у впливі цих заходів на окремих осіб або групи осіб, які перебувають у вразливому становищі, що включають, серед іншого, дітей, осіб з інвалідністю, національні меншини, громади релігійних меншин, які сповідують певну релігію чи переконання; невіруючих; новонавернених; шукачів притулку, біженців і мігрантів;
  - e. закони, інші нормативно-правові акти, стратегії та практичні заходи мають бути прозорими й вільними від

---

⁵⁶ Див., наприклад, Гельсінкський Заключний акт 1975 р., Віденський документ 1989 р., Копенгагенський документ 1990 р. та Рішення №3/13 Міністерської ради ОБСЄ.

- дискримінації, у тому числі за ознакою етнічного походження, статі, національності, раси, релігії чи переконань;
- f. нагальні питання безпеки повинні вирішуватися шляхом застосування конкретних положень кримінального законодавства або законодавства про підтримання громадського порядку, а не за допомогою законів, спрямованих на обмеження свободи релігії чи переконань в інтересах безпеки;
  - g. заходи, що накладають обмеження на свободу релігії чи переконань, мають бути передбачені законом;
  - h. підстави для накладання обмежень повинні бути чітко сформульовані, а обмеження повинні бути необхідні для досягнення законних цілей, вичерпний перелік яких міститься у статті 18(3) МПГПП;
  - i. мають існувати дієві способи оскарження або перегляду обмежувальних заходів та/чи рішень, ухвалених щодо реалізації таких заходів.
7. Будь-які правові заходи щодо обмеження свободи релігії чи переконань, які держави-учасниці вважають необхідними для забезпечення безпеки, повинні:⁵⁷
- a. бути спрямованими на конкретні злочинні чи незаконні діяння, а не на думки чи переконання;
  - b. бути спрямованими на конкретні незаконні дії окремих осіб або груп та не допускати переслідування таких осіб або груп за їхню релігію чи переконання;
  - c. давати чітке визначення термінам, які використовуються у правовому регулюванні, та уникати розпливчастих термінів, які уможливають суперечливе тлумачення та довільне застосування відповідних положень;

---

57 Див., наприклад, Віденський документ 1989 р., Копенгагенський документ 1990 р., Рішення №3/13 Міністерської ради ОБСЄ та Декларація №1/16 «Про нарощування зусиль ОБСЄ із запобігання та протидії тероризму», Гамбург, 2016 р. Див. також: Overview of OSCE Counter-Terrorism Related Commitments [Огляд зобов'язань у рамках ОБСЄ щодо боротьби з тероризмом], остання редакція від березня 2018 року), <<https://www.osce.org/node/26365?download=true>>.

- d. виключати покарання релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, за незаконні діяння окремих осіб або груп, що належать до них;
- e. бути вільними від дискримінації, у тому числі за ознакою етнічного походження, статі, національності, раси, релігії чи переконань;
- f. застосовуватися лише як крайній захід;
- g. мати пряме відношення до переслідуваної легітимної мети і бути пропорційними цій меті, а також бути пов'язаними з мінімально можливим втручанням, необхідним для досягнення цієї мети;
- h. супроводжуватися рекомендаціями, що допомагають звести до мінімуму можливість неправомірного застосування таких заходів чи зловживання дискреційними повноваженнями з боку державних посадових осіб.

При розгляді питання про застосування наведених вище керівних принципів, необхідно брати до уваги такі міркування:

1. Керівні принципи слід розглядати як частину цілісного підходу до забезпечення свободи релігії чи переконань та безпеки, що закріплений у Гельсінкському Заключному акті та підтверджений у наступних зобов'язаннях, прийнятих у рамках ОБСЄ. Хоча основну відповідальність за безпеку з одночасним захистом свободи релігії чи переконань несе влада держав-учасниць, важливу роль у поєднанні питань свободи релігії чи переконань та безпеки відіграють й інші суб'єкти – релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань,⁵⁸ національні правозахисні інституції, організації громадянського суспільства, у тому числі конфесійні організації та інші організації, що обстоюють права людини загалом; а також засоби масової інформації;

---

58 У своєму Рішенні №3/13 Міністерська рада ОБСЄ закликала держави-учасниці ОБСЄ «сприяти своєчасному залученню релігійних громад або громад, об'єднаних тими чи іншими переконаннями, до процесу громадського обговорення відповідних законодавчих ініціатив», зазн. твір, виноска 8.

2. Забезпечуючи повне виконання всіх своїх зобов'язань у галузі людського виміру, держави-учасниці створюють умови, що дозволяють недержавним суб'єктам зробити свій внесок у забезпечення сталої безпеки;
3. Складні питання, які пов'язані зі свободою релігії чи переконань та безпекою, не можуть бути вирішені виключно за допомогою правових санкцій із боку держави; відповідні дії повинні насамперед включати широкий спектр заходів, не пов'язаних з обмеженнями, таких як освітні заходи, інформаційно-просвітницькі програми, міжконфесійний та міжрелігійний діалог і партнерські зв'язки, взаємодія з громадами.

---

4. Питання та рекомендації щодо свободи релігії чи переконань та безпеки

У цьому розділі проаналізовано чотири важливі питання на перетині свободи релігії чи переконань та безпеки. Всі ці питання – реєстрація громад, «екстремістські» висловлювання та література, обшуки в місцях відправлення культу та навернення у свою віру – є спільними для всього регіону ОБСЄ. Вони надзвичайно актуальні для розробників політики та релігійних громад у контексті забезпечення свободи релігії чи переконань і безпеки. Ці питання є ілюстрацією того, як свобода релігії чи переконань та безпека перетинаються на практиці.

На початку кожного розділу розглядаються питання, пов'язані з деякими складними аспектами теми «свобода релігії чи переконань та безпека». Далі надано рекомендації щодо вирішення конкретної проблеми, якій присвячено відповідний розділ.

4.1. Реєстрація та скасування реєстрації релігійних громад і громад, що дотримуються певних переконань, та безпека

Іноді уряди держав-учасниць ОБСЄ розглядають цінності, принципи та вчення деяких релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, як несумісні з цінностями більшості населення країни. Вони стверджують, що така несумісність може становити загрозу для співіснування людей та соціальної згуртованості суспільства – а отже, і для безпеки. Ці страхи посилюються в ситуації, коли релігійні групи чи групи, що дотримуються певних переконань, які держава вважає «екстремістськими», поширюють ідеї, що начебто загрожують громадському порядку, національній ідентичності, соціальній однорідності суспільства чи мирному співіснуванню. Деякі уряди стурбовані тим, що подібні релігійні громади чи громади, що сповідують певні переконання, набувають правосуб'єктності через процедуру реєстрації і в такий спосіб отримують правовий статус, визнання, пільги та привілеї. У відповідь влада вдається до відмови у реєстрації деяких громад або скасування вже отриманої реєстрації, або ж до ухвалення суворіших законів про реєстрацію та запровадження вимоги щодо повторної реєстрації для раніше зареєстрованих громад. Унаслідок таких заходів деякі релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, не можуть зареєструватися й отримати чи зберегти статус юридичної особи.

Чому питання правосуб'єктності є важливим для релігійних громад і громад, які дотримуються певних переконань?

Доступ до набуття статусу юридичної особи підпадає охоплюється правом на свободу релігії чи переконань. Якщо організаційне життя громади не захищене свободою релігії чи переконань,

багато аспектів свободи особи в цій галузі стають уразливими.⁵⁹ Це зачіпає, наприклад, можливість сповідувати свою релігію чи переконання разом із іншими, що ставить під загрозу життєздатність самої громади.

Відповідно до міжнародного права прав людини, відмова держави надати правосуб'єктність об'єднанню осіб, заснованому на релігії чи переконаннях, є втручанням у здійснення права на свободу релігії чи переконань у контексті свободи об'єднання, якщо не було доведено, що це об'єднання провадить незаконну діяльність.⁶⁰ У зв'язку з цим держави-учасниці ОБСЄ зобов'язалися «надавати на їхнє прохання об'єднанням віруючих, які сповідують або готові сповідувати свою віру в конституційних рамках своїх держав, визнання статусу, передбаченого для них у їхніх відповідних країнах.»⁶¹

Попри важливість правосуб'єктності для здійснення права на свободу релігії чи переконань,⁶² не можна зобов'язувати релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, набувати статусу юридичної особи, якщо вони не бажають цього робити.

---

59 *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [Хасан і Чауш проти Болгарії], Європейський суд із прав людини (Заява № 30985/96, рішення від 26 жовтня 2000 року), п. 62.

60 *Kimlya and Others v. Russia* [Кимля та ін. проти Росії], Європейський суд із прав людини (Заяви № 76836/01 і № 32782/03, рішення від 1 жовтня 2009 року), п. 84; *Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia* [Релігійна громада Свідків Єгови у Москві та ін. проти Росії], Європейський суд із прав людини (Заява № 302/02, рішення від 10 червня 2010 року), п. 101; *Gorzelik and Others v. Poland*, [Горжелик та ін. проти Польщі] Європейський суд із прав людини, п. 52; та *Sidiropoulos and Others v. Greece* [Сидиропулос та ін. проти Греції], Європейський суд із прав людини (Заява № 26695/95, рішення від 1 липня 1998 року), п. 31.

61 Віденський документ 1989 р., п. 16.3, зазн. твір, виноска 16.

62 *Bessarabia v. Moldova* [Бессарабська митрополія проти Молдови], Європейський суд із прав людини, зазн. твір, виноска 26; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* [Релігійна громада Свідків Єгови та ін. проти Австрії], Європейський суд із прав людини, (Заява № 40825/29, рішення від 31 липня 2008 року); *Izzettin Dogan v. Turkey* [Іззеттін Доган проти Туреччини], Європейський суд із прав людини (Заява № 62649/10, рішення від 26 квітня 2016 року). Слід зазначити, що віруючі та невіруючі особи, а також релігійні громади чи громади, які сповідують певні переконання, мають права відповідно до міжнародного права прав людини, навіть якщо держава або її уповноважений орган не передбачили, не надали або скасували реєстрацію громади.

Набуття правосуб'єктності є однією з можливостей, передбачених деякими державами-учасницями. Розробляючи системи реєстрації громад, держави-учасниці мають керуватися принципом, згідно з яким реєстрація повинна сприяти діяльності релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, а не перешкоджати цій діяльності чи бути засобом контролю за нею.⁶³ Тому держави-учасниці повинні забезпечити, щоб релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, мали право отримати правосуб'єктність такого виду та рівня, який дозволив би їм здійснювати весь спектр своєї релігійної діяльності чи діяльності, пов'язаної з переконаннями.

Проста й доступна система реєстрації може заохочувати релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, у тому числі громади, які викликають занепокоєння у держав-учасниць, діяти в рамках правової системи. Досвід показує, що реєстрація може допомогти у розбудові стабільних і довірчих відносин між державою та релігійними громадами чи громадами, які дотримуються певних переконань.

Чому термін «екстремізм» є проблематичним у контексті реєстрації чи скасування реєстрації релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань?

Обґрунтовуючи необхідність суворого контролю за діяльністю окремих осіб і релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, інтересами забезпечення безпеки, держави часто наводять як аргумент свою занепокоєність щодо «екстремізму». Однак, термін «екстремізм» є неточним і не має загальноприйнятого визначення, що дає простір для занадто широких

---

63 Детальний опис норм міжнародного права, які стосуються набуття статусу юридичної особи релігійними громадами чи громадами, що дотримуються певних переконань, а також приклади належної практики з низки держав-учасниць ОБСЄ, можна знайти в Розділі III видання *Рекомендації щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань*, зазн. твір, виноска 20.

і розпливчастих тлумачень і уможлиблює довільне застосування закону.

«Екстремізм» часто поєднують із насильством – попри відсутність фактичних доказів, які б указували на причинно-наслідковий зв'язок між цими двома явищами або на рух від «екстремістського» мислення до насильницьких дій, або на те, що «екстремістське» мислення передбачає намір удатися до насильницьких дій, які були б обґрунтуванням для втручання з боку держави.⁶⁴ Отже, слід чітко розмежовувати явище насильницького екстремізму та поняття «екстремізм». Прихильність до «екстремальних» поглядів як така не становить загрози безпеці.⁶⁵

Крім того, якщо заходи щодо запобігання «екстремізму» та боротьби з ним спрямовані на ненасильницьку діяльність, існує ризик порушення прав людини. Право дотримуватися будь-якої думки та свобода мати або приймати релігію чи переконання на свій вибір не повинні підлягати жодним обмеженням.⁶⁶ Міжнародні стандарти містять явне застереження про те, що терміни на кшталт «екстремізм» не повинні використовуватися для придушення законних проявів сповідання релігії чи переконань або бути спрямовані проти осіб, релігійних громад або громад, які сповідують певні переконання, через те, що їхні релігійні

---

64 Див.: Expert Meeting on Security, Radicalization, and the Prevention of Terrorism [Нарада експертів із проблем безпеки, радикалізації та запобігання тероризму], ОБСЄ, 10 жовтня 2008 року, <<https://www.osce.org/odihr/34379>>. У пункті 26 зазначено, що «припущення, які залишаються не доведеними, включають небезпечні концепції радикалізації, що поєднують більш фундаментальну форму релігійних переконань із готовністю використовувати тактику тероризму. Відповідно до цієї теорії, людина рухається майже цілком лінійним шляхом від традиційних релігійних поглядів до більш крайніх релігійних поглядів і практик, а потім робить стрибок до насильства. Фактичні свідчення на користь цієї теорії відсутні».

65 Критику концепції «екстремізму» та її наслідків див. у: Доповідь Спеціального доповідача з питання про заохочення та захист прав людини та основних свобод в умовах боротьби з тероризмом, Генеральна Асамблея ООН, UNDoc.A/HRC/31/65, 29 квітня 2016 року, п.п. 21-22, <<https://undocs.org/en/A/HRC/31/65>>.

66 Стаття 18 МПГПП не допускає жодних обмежень свободи думки та совісті. Ця свобода має безумовний захист, як і право кожного безперешкодно дотримуватися своїх думок, передбачене статтею 19(1)МПГПП.

переконання відрізняються від звичних або вважаються «незвичними». ⁶⁷ Спрямованість заходів реагування на світогляди та ідеології, а не на конкретні злочинні діяння, ставить під удар свободу думки та свободу релігії чи переконань. Тому держави-учасниці повинні забезпечити, щоб безпекові заходи стосувалися дій, а не думок чи переконань, і щоб проводилася чітка межа між насильницьким екстремізмом та «екстремізмом». ⁶⁸ Такі заходи не повинні бути спрямовані на переслідування «екстремізму» без свідчення про його зв'язок із актами насильства чи з підбурюванням до насильства.

Якими можуть бути підстави для відмови релігійній громаді чи громаді, яка дотримується певних переконань, в отриманні статусу юридичної особи та для скасування реєстрації такої громади?

З огляду на далекосяжні наслідки відмови у наданні правосуб'єктності або скасування реєстрації для релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, будь-які рішення щодо відмови чи скасування мають бути чітко обґрунтовані відповідно до критеріїв, зазначених у статті 18(3) МПГПП. У зв'язку з тим, що відмова у наданні статусу юридичної особи та скасування реєстрації є крайніми заходами, такі рішення вимагають особливо серйозного обґрунтування, щоб бути пропорційними. Можливість

---

67 Див.: Comments on Amendments and Additions to the Law of the Kyrgyz Republic On Freedom of Religion and Religious Organizations in the Kyrgyz Republic, OSCE/ODIHR, [Коментарі ОБСЄ/БДІПЛ щодо змін і доповнень до Закону Киргизької Республіки «Про свободу віросповідання та релігійні організації в Киргизькій Республіці»], ОБСЄ/БДІПЛ, 22 березня 2012 року, п.п. 18-19, <<http://www.legislationonline.org/documents/id/16881>>.

68 Доповідь Верховного комісара ООН із прав людини, Генеральна Асамблея ООН, UNDocA/HRC/33/29, 21 липня 2016 року, п. 6.1, <<http://www.undocs.org/A/HRC/33/29>>; Opinion on the Federal Law on Combating Extremist Activity on the Russian Federation, Venice Commission, [Висновок Венеційської комісії щодо Федерального закону Російської Федерації «Про протидію екстремістській діяльності»], Венеційська комісія, CDL-AD(2012)016, 20 червня 2012 року, п. 59 <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2012\)016-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2012)016-e)>.

застосування таких заходів має розглядатися лише у разі серйозних і неодноразових порушень, що несуть загрозу громадському порядку, і в ситуації, коли відсутня можливість ефективного застосування легших заходів впливу, таких як попередження, штраф чи позбавлення податкових пільг).⁶⁹

Підставою для відмови у наданні статусу юридичної особи або для скасування реєстрації релігійної громади чи громади, яка дотримується певних переконань, повинні бути не ймовірні загрози безпеці, а явні докази незаконних діянь з боку конкретної громади. У контексті прав людини такі заходи можуть вважатися необхідним кроком лише за наявності доказів того, що громада провадить злочинну діяльність або вчиняє дії, що підлягають обмеженням щодо колективного сповідування релігії чи переконань, закріпленим у міжнародному праві прав людини. На державу покладається тягар доведення того факту, що конкретні особи чи релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, беруть участь в актах насильства або в пропаганді ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, або якимось іншим чином завдають шкоди правам і свободам інших людей.

Не підтверджені фактами побоювання щодо того, що окремі віруючі чи навіть лідери будь-якої релігійної громади чи громади, яка дотримується певних переконань, беруть участь у насильницькій екстремістській діяльності (тобто у вчиненні дій, пов'язаних із насильством чи підбурюванням до насильства), не є достатньою підставою для відмови у наданні правосуб'єктності або скасування реєстрації всієї громади. Той факт, що деякі особи вчиняють такі дії, не означає, що вся релігійна громада чи громада, яка дотримується певних переконань, поділяє ці погляди чи виправдовує цю діяльність. У таких випадках дії та відповідальність конкретної

---

69 Law on Freedom of Religious Belief of the Republic of Azerbaijan [Спільний висновок Венеційської комісії та ОБСЄ/БДПЛ щодо Закону Республіки Азербайджан про свободу віросповідання], CDL-AD(2012)022, 15 жовтня 2012 року, п.п. 93–94, <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2012\)022-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2012)022-e)>.

особи/осіб та дії всієї групи завжди повинні розглядатися окремо. Тому питання про будь-які неправомірні дії з боку окремих членів громади має вирішуватися шляхом відкриття кримінального, адміністративного чи цивільного провадження щодо відповідної особи, а не за допомогою заходів, спрямованих проти всієї релігійної громади чи громади, яка сповідує певні переконання.⁷⁰

У разі ухвалення рішення про відмову в наданні статусу юридичної особи релігійній громаді чи громаді, яка дотримується певних переконань, або ж про скасування реєстрації громади як юридичної особи, має бути забезпечена ефективна процедура оскарження та/або судового перегляду такого рішення.⁷¹ Процес оскарження має бути швидким, прозорим і вільним від дискримінації. Відмова у наданні правосуб'єктності чи скасування реєстрації релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, не можуть бути схвалені доти, доки не будуть вичерпані всі можливості оскарження відповідного рішення.

-
- 70 Interim Joint Opinion on the Law on Making Amendments and Supplements to the Law on Freedom of Conscience and Religious Organizations and on the Laws on Amending the Criminal Code; the Administrative Offences Code and the Law on Charity of the Republic of Armenia, OSCE/ODIHR and Venice Commission, [Попередній спільний висновок щодо Закону про внесення змін та доповнень до Закону про свободу совісті та релігійні організації, а також щодо законів про внесення змін до Кримінального кодексу, Кодексу про адміністративні правопорушення та до закону про благодійність Республіки Вірменія], ОБСЄ/БДПЛ і Венеційська комісія, п. 92, зазн. твір, виноска 26.
- 71 *Jehovah's Witnesses of Moscow and others v. Russia* [Свідки Єгови в Москві та ін. проти Росії], Європейський суд із прав людини, (Заява №302/02, рішення від 10 червня 2010 року) п. 175; Act CCVI of 2011 on the Right to Freedom of Conscience and Religion and the Legal Status of Churches, Denominations and Religious Communities of Hungary, Venice Commission, [Висновок щодо Закону CCVI 2011 р. про право на свободу совісті й релігії та правовий статус церков, конфесій і релігійних громад Угорщини], Венеційська комісія, п. 38.

Чи є відмова у наданні статусу юридичної особи чи скасування реєстрації громади ефективним знаряддям у боротьбі з насильницьким екстремізмом і радикалізацією, що призводять до тероризму?

Дев'ять відмови у наданні статусу юридичної особи та скасування реєстрації релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, як способу боротьби з насильницьким екстремізмом і радикалізацією, що призводять до тероризму, не є доведеною. Навпаки, існує ризик того, що крім можливого накладання необхідних обмежень на свободу релігії чи переконань окремих осіб і релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, такі заходи спричинять низку непередбачених негативних наслідків. Вони можуть посилити сприйняття громадою себе як жертви несправедливого переслідування й дискримінації, що може зробити її членів чутливішими до ідей, котрі можуть розглядатися як насильницький екстремізм або можуть сприяти терористичній радикалізації. Крім цього, такі заходи здатні зруйнувати довіру між владою та релігійними громадами чи громадами, які сповідують певні переконання, та можуть призвести до ізоляції цих громад у рамках комплексних зусиль суспільства щодо забезпечення безпеки. У деяких випадках вони можуть спонукати такі громади діяти підпільно, і це ускладнить отримання достовірної інформації про їхню діяльність.

Рекомендації

Для держав-учасниць

1. Державам-учасницям слід утримуватися від вжиття правових чи інших заходів, що ґрунтуються або посиляються на такі поняття як «екстремізм» або «релігійний екстремізм» через нечіткість цих термінів та можливість їхнього неправомірного використання у надмірно дискреційний або дискримінаційний спосіб.
2. У тих випадках, коли окремі віруючі або групи віруючих беруть участь у злочинній чи незаконній діяльності, держави-учасниці не повинні покладати провину на цілу громаду, а повинні застосувати заходи впливу лише до конкретних осіб.
3. Державам-учасницям слід передбачити належні варіанти та процедури надання релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, правосуб'єктності такого виду та рівня, який дозволить їм провадити весь спектр своєї релігійної діяльності чи діяльності, пов'язаної з їхніми переконаннями, якщо вони цього бажають. Водночас, держави-учасниці не повинні робити набуття статусу юридичної особи передумовою для здійснення громадами чи окремими особами права на свободу релігії чи переконань.
4. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб будь-яке рішення про відмову у наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади чи громади, яка дотримується певних переконань, відповідає критеріям, зазначеним у статті 18(3) МПГПП.
5. У разі ухвалення рішення про відмову в наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади чи громади, що дотримується певних переконань, держава-учасниця повинна надати відповідній громаді аргументоване рішення із зазначенням конкретних підстав для такої відмови чи скасування реєстрації.

6. Повідомляючи релігійній громаді чи громаді, що дотримується певних переконань, рішення про відмову в наданні їй правосуб'єктності або про скасування її реєстрації, держава-учасниця має уникати формулювань, які можуть сприйматися як стигматизація цієї громади. Крім цього, слід вжити активні заходи, такі як підвищення обізнаності, реалізація освітніх програм, заохочення міжконфесійного та міжрелігійного діалогу для вирішення, у зв'язку з ухваленням зазначених рішень, проблеми виникнення будь-яких підозр, недовіри, нетерпимості чи дискримінації щодо громади, з тим щоб забезпечити мирне співіснування та безпеку.
7. Держави-учасниці повинні забезпечити наявність дієвої процедури для оскарження та перегляду рішень про відмову у наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади чи громади, яка дотримується певних переконань.

Для релігійних громад і громад, які дотримуються певних переконань

8. Щодо релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, діє рекомендація сприяти зусиллям із забезпечення безпеки в усьому суспільстві шляхом участі у відкритому, конструктивному та заснованому на довірі діалозі з державними органами та іншими зацікавленими сторонами.

Для громадянського суспільства

9. Щодо організацій громадянського суспільства діє рекомендація долучатися до зусиль із відстоювання відповідних інтересів та домагатися того, щоб національне законодавство, політика та практичні заходи в галузі реєстрації громад і надання їм правосуб'єктності відповідали міжнародним стандартам.

4.2. «Екстремістські» висловлювання /література та безпека

Висловлювання, які вважаються «екстремістськими» висловлюваннями окремих віруючих чи лідерів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, можуть розглядатися як загроза безпеці. Прагнучи запобігти ймовірній шкоді від подібних висловлювань, деякі держави-учасниці ОБСЄ ухвалили рішення про встановлення кримінальної відповідальності та/або запровадження цензури щодо них.

Крім цього, висловлюються занепокоєння, що деякі форми релігійної літератури (представлені як в інтернеті, так і на паперових носіях), у тому числі священні тексти, можуть загрожувати миру та безпеці через нібито «екстремістський» зміст. З'являються заяви, що такі матеріали підбурюють до насильства, містять зображення насильства чи мову ворожнечі, а також твердження про релігійний абсолютизм чи релігійну вищість. У результаті, держави іноді ухвалюють рішення, що забороняють певні релігійні матеріали чи піддають їх цензурі, чи накладають заборону на ввезення й розповсюдження таких матеріалів. Іноді влада використовує висновки призначених державою «експертів» для визначення того, чи є релігійні тексти обґрунтовані доктриною або ж належать до «екстремістських» матеріалів.

Чи підпадають релігійні висловлювання під дію свободи вираження поглядів та свободи релігії чи переконань?

Релігійні висловлювання захищені як правом на свободу поглядів та їхнє вільне вираження, так і правом на свободу релігії чи переконань. Обидва ці права на свободу є основними для демократичних суспільств. Вони є взаємозалежними й взаємно зміцнювальними та «служать додатковими гарантіями комунікаційної

свободи».⁷² Свобода вираження внутрішніх переконань людини необхідна для забезпечення плюралізму, що є характеристикою демократичних суспільств, а комунікація всередині релігійних громад або громад, які сповідують певні переконання, а також між такими громадами є дуже важливим аспектом свободи релігії чи переконань.

Які легітимні обмеження може бути запроваджено щодо підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства?

Згідно з нормами міжнародного права, свобода релігії чи переконань і свобода вираження поглядів не дають права пропагувати переконання, що підбурюють до дискримінації, ворожнечі чи насильства стосовно інших людей. Свобода релігійних висловлювань як така користується захистом міжнародного права відповідно до статті 19 МПГПП. У пункті 3 цієї статті зазначено, що користування правом на свободу вираження поглядів «накладає особливі обов'язки та особливу відповідальність», а також перераховано легітимні підстави для обмеження цього права (повага до прав та репутації інших осіб, охорона державної безпеки, громадського порядку, громадського здоров'я або суспільної моралі). Здійснення свободи вираження поглядів також регулюється нормами, закріпленими у статті 20(2) Пакту, яка вимагає від держав-учасниць законодавчо заборонити будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі чи до насильства. Таким чином, міжнародні стандарти не забороняють усю пропаганду ненависті. Стаття 4(а) Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (КЛРД) та стаття 20(2) МПГПП передбачають вимогу до держав-учасниць заборонити пропаганду ненависті, яка підбурює до дискримінації, ворожнечі чи до насильства. Крім цього, стаття

---

72 Див.: Доповідь Спеціального доповідача ООН із питання про свободу релігії чи переконань, зазн. твір, виноска 29. С. 13-14; Bielefeldt, H. Ghanea, N. & Wiener, M., *Freedom of Religion or Belief – An International Law Commentary* [Білефельдт Х., Гане Н., та Вінер М., Свобода релігії чи переконань: міжнародно-правовий коментар], С. 481-506.

4(a) КЛРД визнає злочином, що має каратися законом, саме «поширення ідей, заснованих на расовій зверхності чи ненависті», без посилання на підбурювання.

Рабатський план дій із заборони пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, хоча й не має обов'язкової юридичної сили, отримав широке схвалення міжнародного співтовариства. У ньому міститься шість критеріїв для визначення того, чи є конкретні висловлювання «підбурюванням до дискримінації, ворожнечі чи насильства» та чи є ці висловлювання достатньо серйозними для застосування щодо них обмежувальних правових заходів. Ці шість критеріїв стосуються контексту; автора висловлювання (зокрема, репутації цієї особи чи організації); наміру; змісту чи форми висловлювання; публічності висловлювання, а також імовірності заподіяння шкоди (у тому числі її неминучості).⁷³

---

73 Рабатський план дій щодо заборони пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, див.: Доповідь Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй із прав людини про заборону розпалювання національної, расової чи релігійної ненависті, Генеральна Асамблея ООН, 11 січня 2013 року, додаток, п. 29, <<https://undocs.org/A/HRC/22/17/Add.4>>. Ці шість критеріїв дістали широку підтримку з боку різних незалежних експертів і правозахисних організацій, наприклад, див. Доповідь Спеціального Докладача ООН із питання про свободу релігії чи переконань (частина III «Боротьба з проявом колективної релігійної ненависті»), Генеральна Асамблея ООН, UNDoc. A/HRC/25/58, 26 грудня 2013 року, п. 58 <<https://undocs.org/A/HRC/25/58>>; Загальна рекомендація № 35 «Боротьба з расистськими ненавистницькими висловлюваннями», Комітет із ліквідації расової дискримінації, UNDoc. CERD/C/GC/35, 12-30 серпня 2013 року, п. 15 <<http://undocs.org/en/CERD/C/GC/35>>. Європейський суд із прав людини застосовує подібні критерії з метою встановити, чи були висловлювання зроблені у напруженій соціально-політичній обстановці; чи можна вважати ці висловлювання, якщо їх тлумачити справедливо і розглядати у безпосередньому чи ширшому контексті, прямим чи непрямим закликком до насильства чи виправданням насильства, ненависті чи нетерпимості; яким чином були зроблені висловлювання, і чи існує ймовірність того, що вони – прямо чи опосередковано – призведуть до небезпечних наслідків; а також чи є заходи впливу пропорційними. Див. *Perinçek v. Switzerland* [Перінчек проти Швейцарії, Велика палата] (Заява № 27510/08, рішення від 15 жовтня 2015 року), п.п. 204-208; *Stomakhin v. Russia* [Стомахін проти Росії], (Заява № 52273/07, рішення від 8 жовтня 2018 року), п.п. 88-134, зокрема п. 93. <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1827310>>.

Перш ніж запроваджувати кримінальну відповідальність за релігійні висловлювання, що видаються «екстремістськими», переслідувати їхніх авторів у судовому порядку чи накладати інші обмеження, що передбачають втручання у здійснення відповідних свобод, влада має з усією ретельністю встановити конкретні факти. Органи влади повинні оцінити висловлювання (мовленнєвий акт) у світлі вищезгаданих шести критеріїв, щоб визначити, чи є воно підбурюванням до реальних актів дискримінації, ворожечі чи насильства.⁷⁴ Навчання співробітників правоохоронних і судових органів як розуміти та застосувати шість критеріїв Рабатського плану дій може сприяти правильному визначенню, чи було досягнуто «поріг» підбурювання до ненависті. Заборони підлягають лише ті висловлювання, які підпадають під дію статті 20(2) МПГПП. Крім того, оскільки всі обмеження на свободу слова повинні відповідати загальним правилам і гарантіям щодо допустимих обмежень (навіть у випадку застосування статті 20(2)), державам-учасницям необхідно обґрунтувати будь-які обмеження у суворій відповідності до статті 19(3).⁷⁵ Щодо цього Рабатський план дій пропонує рухому шкалу заходів реагування на підбурювання, в якій кримінально-правові санкції повинні розглядатися як крайній захід.⁷⁶

Яке значення релігійної літератури?

У 1989 році держави-учасниці ОБСЄ підтвердили своє зобов'язання поважати право віруючих осіб і релігійних громад на придбання, володіння і користування священними книгами та релігійними виданнями на свій вибір, а також іншими предметами й матеріалами, що стосуються сповідування релігії чи переконань. Вони

---

74 Див.: *Stomakhin v. Russia*, (Заява № 52273/07, рішення від 8 жовтня 2018 року), п. 93.

75 Загальний коментар № 34: Стаття 19: Свобода поглядів і їхнього вираження, Комітет із прав людини ООН, UNDoc. CCPR/C/GC/34, 11-29 липня 2011 року, п.52, <<https://undocs.org/en/CCPR/C/GC/34>>.

76 Доповідь Спеціального доповідача ООН із питання про свободу релігії чи переконань, п.58, зазн. твір, виноска 29. Див. також: Рабатський план дій, Додаток, п. 34, зазн. твір, виноска 73.

також зобов'язалися дозволяти релігійним культам, установам і організаціям виробляти, імпортувати та розповсюджувати релігійні видання й матеріали.⁷⁷

Релігійна література є одним із аспектів релігійного висловлювання. Вона однаково захищена як свободою поглядів і їхнього вираження, так і свободою релігії чи переконань. Будь-яке втручання у виробництво, ввезення чи розповсюдження такої літератури може бути порушенням зазначених прав людини і має бути суворо обґрунтовано у відповідності до критеріїв, установлених у статтях 18(3) та 19(3) МПГПП. Хоча охорона «державної безпеки» може бути однією з підстав для обмеження свободи вираження поглядів, вона не входить до переліку підстав для обмежень, передбачених статтею 18(3), і це означає, що свобода сповідувати свою релігію чи переконання не може бути обмежена на цій підставі.

Дві проблеми, що часто постають у зв'язку з релігійною літературою, полягають у тому, що така література може містити розповіді про насильство й зображення насильства, а також твердження про релігійний абсолютизм і релігійну вищість. Зв'язок між релігійною літературою та насильством є складним, суперечливим і виходить за межі цієї публікації.⁷⁸ Однак зрозуміло, що зло та насильство завжди є результатом людської діяльності. Виходячи з цього, Спеціальний доповідач ООН із питання про свободу релігії чи переконань зазначив таке:

---

77 Віденський підсумковий документ 1989 р., п. 16.9. Крім цього, відповідно до Декларації ООН про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань 1981 року, право на свободу думки, совісті, релігії чи переконань включає свободу писати, випускати та розповсюджувати відповідні публікації в цих сферах (стаття 6(d)), а також установлювати та підтримувати зв'язки з окремими особами та громадами в справах релігії чи переконань на національному та міжнародному рівнях (стаття 6(i)).

78 Про аналіз уявного зв'язку між релігією та насильством див.: Доповідь Спеціального доповідача ООН із питання про свободу релігії чи переконань, Генеральна Асамблея ООН, UNDocA/HRC/28/66, 29 грудня 2014 року, <<https://undocs.org/A/HRC/28/66>>.

«Важливо уникати «есенціалістських» поглядів, згідно з якими насильство помилково пояснюється природою окремих релігій або релігії загалом [...] насильницькі злочини завжди вчиняють люди, а не релігії. Саме люди – окремі особи, групи осіб, провідники громад, представники держав, недержавні суб'єкти тощо – використовують релігію чи конкретні релігійні принципи, щоб узаконити, підтримати, поширити чи загострити насильство. Іншими словами, не можна говорити про безпосередній взаємозв'язок між релігією та насильством; вони пов'язані через дії людини, тобто окремих осіб або груп осіб, які або активно створюють цей взаємозв'язок, або руйнують його».⁷⁹

Необхідно розвивати й розповсюджувати тлумачення, що поміщають розповіді про насильство та зображення насильства у відповідний історичний контекст, заохочують розвиток критичного мислення та сприяють такому розумінню прочитаного, яке стверджує цінність людської гідності та прав людини. Такий підхід є набагато ефективнішим і значно більшою мірою поважає свободу вираження поглядів і свободу релігії чи переконань, аніж заборона релігійних текстів або їхня цензура чи обмеження їхнього поширення.

Зазіхання на володіння істиною притаманні багатьом релігійним і нерелігійним системам переконань; вони можуть припускати ідею про те, що існує лише один шлях або спосіб досягнути істину і жити праведним життям відповідно до вимог, прийнятих у цій релігії чи системі переконань. Це може сприяти формуванню уявлення про те, ніби одна релігія чи система переконань, у тому числі її вчення про морально-етичні норми, є досконалішою за іншу. Такі уявлення у свою чергу можуть стати джерелом конфліктів і нестабільності у суспільстві. Доки ці зазіхання не призводять до висловлювань, що підбурюють до дискримінації, ворожнечі чи насильства щодо інших людей, вони є частиною прояву різноманітності релігій чи переконань і користуються захистом у рамках

---

79 Там само, п. 15.

права на свободу вираження поглядів і права на свободу релігії чи переконань.⁸⁰

Покарання за висловлювання претензій на істинність справляло б стримувальний вплив на свободу комунікації у сфері релігії чи переконань. Тому закони, що передбачають обмеження чи запроваджують кримінальну відповідальність за такі заяви про вищість будь-якої релігії чи переконань, мають бути скасовані. Зрештою, свобода релігії чи переконань, яка включає добре розвинений комунікативний і освітній вимір, сприяє створенню сприятливого середовища для критики, обговорення й оцінки таких тверджень із різних точок зору та позицій. Це може полегшити пошук спільних поглядів як серед прихильників однієї релігії чи системи переконань, так і між людьми, які сповідують різні релігії чи переконання.

Чи повинні призначені державою експерти відігравати певну роль в оцінюванні «екстремістської» релігійної літератури?

Деякі держави-учасниці ОБСЄ призначають експертів і покладаються на їхні висновки щодо того, чи слід вважати конкретні релігійні тексти «екстремістськими». З огляду на занепокоєння щодо використання цього терміну та відсутність в експертній спільноті консенсусу про підходи до формулювання критеріїв для тлумачення релігійних текстів, висновки таких експертів не є достатньо надійною підставою для запровадження заходів, спрямованих на цензуру чи заборону священних текстів або праць з доктрини. Отже, призначення державних експертів, уповноважених надавати правильну оцінку такої літератури, є сумнівним кроком. Свобода релігії чи переконань включає право релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, надавати власні

---

80 Щодо аналізу різних підходів до встановлення кримінальної відповідальності за помилкові твердження про вищість див.: Доповідь Спеціального доповідача ООН із питання про свободу релігії чи переконань, Генеральна Асамблея ООН, п.п. 66-68, UNDoc.A/HRC/31/18, 23 грудня 2015 року <<https://undocs.org/A/HRC/31/18>>.

схвалені тлумачення відповідних священних текстів чи праць з доктрини. Державним органам, відповідальним за оцінку релігійної літератури, слід серйозно враховувати ці тлумачення і не надавати автоматично пріоритет висновкам експертів щодо тих самих текстів.

Що можна зробити для боротьби з ширшою традицією дискримінації, ненависті та нетерпимості на ґрунті релігії чи переконань?

Держави-учасниці ОБСЄ відзначають, що «[д]искримінація і нетерпимість належать до факторів, здатних провокувати конфлікти, що підривають безпеку та стабільність».⁸¹ Упродовж багатьох років держави-учасниці діють відповідно до потреби вживати дієві заходи, які спрямовані на ліквідацію дискримінації та нетерпимості на ґрунті релігії та переконань.⁸²

Заходи, що можуть відіграти позитивну роль у боротьбі з дискримінацією, ненавистю та нетерпимістю на ґрунті релігії чи переконань, включають підвищення обізнаності, освітні програми, а також міжконфесійний і міжрелігійний діалог та співробітництво у поєднанні з відповідними зусиллями з боку засобів масової інформації. Такі кроки, спрямовані на усунення першопричин релігійної нетерпимості та зміцнення довіри і взаєморозуміння між людьми й між громадами, що сповідують різні релігії чи

---

81 Стратегія ОБСЄ з протидії загрозам у галузі безпеки та стабільності у XXI столітті, ОБСЄ, Маастрихт, 2003 р., п. 36.

82 Див. відповідні документи й угоди в рамках ОБСЄ: Копенгагенський документ 1990 р., Паризька хартія 1990 р., Гельсінкський документ: Виклик часу змін 1992 р., ОБСЄ, Документ четвертої зустрічі Міністерської ради НБСЄ, Рим, 1993 р., ОБСЄ, Будапештський документ 1994 р., Стамбульський документ 1999 р., Документ дев'ятої зустрічі Міністерської ради, Бухарест, 2001 р., ОБСЄ, Документ десятої зустрічі Міністерської ради, Порту, 2002 р., ОБСЄ, (далі – Документ Порту 2002 р.), Маастрихтський документ 2003 р., Софійський документ 2004 р., Люблянський документ 2005 р., Брюссельський документ 2006 р., Мадридський документ 2007 р., Гельсінкський документ 2008 р., Афінський документ 2009 р., зазн. твір, виноска 16, Київський документ 2013 р., зазн. твір, виноска 8.

переконання, все ще недостатньо використовуються в регіоні ОБСЄ, незважаючи на численні зобов'язання у цій галузі.⁸³

Інформаційно-просвітницькі програми можуть допомогти інформувати ширші кола суспільства про релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, та їхні права людини. Сприяючи глибшому розумінню та повазі до різних релігій і переконань, ці програми можуть зменшити поширення упереджень та негативних стереотипів, які заохочують і підживлюють зростання дискримінації, ворожості та нетерпимості у суспільстві загалом. Органи державної влади, засоби масової інформації, центри культурної спадщини, національні правозахисні інституції, організації громадянського суспільства, міжрелігійні та міжконфесійні структури, фахівці в галузі освіти та самі релігійні громади чи громади, які сповідують певні переконання, – всі вони можуть зробити цінний внесок у цю сферу.

Освіта, зокрема в галузі прав людини, відіграє ключову роль у боротьбі з дискримінацією та нетерпимістю на ґрунті релігії чи переконань.⁸⁴ Цей процес триває все життя і не завершується отриманням формальної шкільної освіти. Для формування здатності до спільного мирного життя людям потрібні такі освітні процеси, які виховують усвідомлення цінності різноманіття та заохочують толерантність і взаєморозуміння, засновані на повазі до гідності та прав кожної людини, у тому числі права на свободу релігії чи переконань. Школи повинні надавати інформацію та розвивати

---

83 Аналогічні позитивні заходи запропоновано в Рабатському плані дій, Додаток, п.п. 23-29, зазн. твір, виноска 74.

84 Див. спільну публікацію ОБСЄ/БДПЛ і ЮНЕСКО *Противодействие антисемитизму при помощи образования: Руководящие принципы для разработчиков политики* (Варшава: БДИПЧ, 2019 р.), в якій наведено конкретні способи протидії антисемітизму, боротьби із упередженнями та заохочення толерантності через освіту шляхом створення програм, заснованих на зводі норм у галузі прав людини, концепції освіти в дусі глобальної громадянськості та принципах інклюзивності та гендерної рівності <<https://www.osce.org/odihr/383089>>. Див. також публікацію ОБСЄ/БДПЛ *Противодействие нетерпимости и дискриминации в отношении мусульман: руководящие принципы для преподавателей. Борьба с исламофобией через образование* (Варшава: БДПЛ, 2012 р.) <<https://www.osce.org/odihr/84495>>.

знання й навички (у тому числі навички критичного мислення), які необхідні для життя в умовах дедалі більшого релігійного, світоглядного та культурного різноманіття в регіоні ОБСЄ.⁸⁵

Жінки та дівчата непропорційно часто стають мішенню для образливих чи зневажливих висловлювань, а також злочинів на ґрунті ненависті й різних інцидентів через їхню прихильність до певної релігійної традиції, що часто проявляється у носінні релігійного одягу чи символів. Ці жінки зазнають подвійної дискримінації – за ознакою статі та за ознакою релігії. У зв'язку з цим освіта також має сприяти глибшому розумінню вибору, який роблять жінки та дівчата в цілому, та способів виявлення ними своїх релігійних переконань зокрема.

Держави-учасниці ОБСЄ визнають важливість відкритого та прозорого міжконфесійного та міжрелігійного діалогу, а також партнерських зв'язків для зміцнення взаєморозуміння між людьми, що належать до різних релігійних конфесій чи систем переконань, а також між релігійними громадами чи громадами, які дотримуються певних переконань.⁸⁶ Це допомагає боротися з нетерпимістю й дискримінацією на ґрунті релігії чи переконань і тим самим сприяє зміцненню безпеки.⁸⁷

---

85 Див. Final Document of the International Consultative Conference on School Education in Relation to Freedom of Religion or Belief, Tolerance and Non-Discrimination [Підсумковий документ Міжнародної консультативної конференції щодо відображення у шкільних програмах питань свободи релігії та віросповідання, терпимості та недискримінації], UNDoc. E/CN.4/2002/73, Додаток <<https://undocs.org/E/CN.4/2002/73>>.

86 Рада з прав людини ООН також визнала, що «відкрите публічне обговорення ідей, а також міжрелігійний і міжкультурний діалог на місцевому, національному й міжнародному рівнях можуть бути одними з найкращих форм захисту від релігійної нетерпимості». Резолюція 16/18, ухвалена Радою з прав людини ООН, UNDoc. A/HRC/RES/16/18, 24 березня 2011 року, п. 4, <<https://undocs.org/A/HRC/RES/16/18>>.

87 Згадки про міжконфесійний і міжрелігійний діалог містяться у низці зобов'язань в рамках ОБСЄ. Див., наприклад: Документ Порту 2002 р., Маастрихтський документ 2003 р., Софійський документ 2004 р., Люблянський документ 2005 р., Гельсінкський документ 2008 р., Київський документ 2013 р., Підсумковий документ Двадцять першої зустрічі Міністерської ради ОБСЄ, Базель.

Сфера дії свободи релігії чи переконань охоплює всі форми комунікації та обміну інформацією між релігіями та системами переконань, у тому числі міжконфесійний і міжрелігійний діалог. Свобода релігії чи переконань є універсальним правом людини, і тому для міжконфесійного та міжрелігійного діалогу необхідний інклюзивний підхід, що враховує всю різноманітність наявних у суспільстві релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань (у тому числі новостворені та невеликі групи).

Держави-учасниці ОБСЄ зобов'язалися «[п]росувати та полегшувати відкритий і прозорий міжкультурний, міжконфесійний та міжрелігійний діалог і партнерські зв'язки».⁸⁸ Важливо, щоб будь-які ініціативи у сфері діалогу, які заохочуються чи підтримуються державами, були вільними від дискримінації та реалізовувалися із сумлінним ставленням до незалежності та добровільної участі релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань. Також самі громади мають право за власною ініціативою вести міжконфесійний і міжрелігійний діалог без необхідності отримувати згоду чи дозвіл від держави. Організації громадянського суспільства також можуть зробити вагомий внесок у заохочення й підтримку міжконфесійного та міжрелігійного діалогу та відповідних партнерських зв'язків.

Варто зазначити, що не існує єдиного універсального підходу до міжконфесійного та міжрелігійного діалогу; такий діалог може відбуватися як у формальному, так і в неформальному середовищі, а також на всіх рівнях – місцевому, національному та міжнародному. У регіоні ОБСЄ є чимало прикладів успішних формальних заходів у сфері діалогу за участю лідерів релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань. Однак роль неформальної діяльності на низовому рівні у просуванні взаєморозуміння,

---

88 Рішення № 3/13 Міністерської ради ОБСЄ, зазн. твір, виноска 8, та Декларація № 8/14 Міністерської ради ОБСЄ «Про нарощування зусиль із боротьби з антисемітизмом», Базель, 2014 р., закликають держави-учасниці, серед іншого, «просувати та полегшувати відкритий і прозорий міжкультурний, міжконфесійний та міжрелігійний діалог і партнерські зв'язки».

соціальної згуртованості та безпеки залишається недостатньо дослідженою. Слід розглядати формальні та неформальні заходи в галузі діалогу як взаємодоповнюючі та рівною мірою враховувати обидва ці напрямки при розробці відповідних стратегій. Також необхідно докладати систематичних зусиль для забезпечення повної та рівної участі жінок і змістовної та істотної участі молоді в усіх міжконфесійних і міжрелігійних ініціативах, оскільки зазвичай ці групи недостатньо представлені в такій діяльності, а отже мають менше шансів на те, що їхні голоси будуть почуті.⁸⁹

Важливу роль у формуванні ставлення суспільства до розмаїття релігій і переконань відіграють засоби масової інформації – як державні, так і приватні. ЗМІ зобов'язані надавати суспільству точну інформацію та достовірно висвітлювати події, пов'язані з релігійними громадами чи громадами, які сповідують певні переконання, поважаючи їхню незалежність і свободу. Пропонуючи суспільству позитивні матеріали про всі релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, та уникаючи негативних і дискримінаційних стереотипів, засоби масової інформації можуть зробити внесок у формування толерантнішого суспільного дискурсу, заснованого на реальному життєвому досвіді окремих людей і цілих громад, без ігнорування сучасних викликів. Водночас, медіа є однією з ключових зацікавлених сторін, залучених до розгортання вкрай важливого публічного дискурсу про співіснування людей різних релігій чи переконань.

Вагому роль ЗМІ відзначено у багатьох зобов'язаннях ОБСЄ,⁹⁰ що також заохочують «прийняття журналістами добровільних професійних стандартів, саморегулювання ЗМІ та інші відповідні механізми для забезпечення більшого професіоналізму, точності

---

89 Див., наприклад, Мадридський документ 2007 р., в якому держави-учасниці чітко визнали «важливу роль, яку може відіграти молодь у сприянні взаємній повазі та розумінню між культурами й релігіями».

90 Див. низку документів ОБСЄ: Стамбульський документ 1999 р., Документ Порту 2002 р., Люблянський документ 2005 р., Софійський документ 2004 р., Брюссельський документ 2006 р. та Мадридський документ 2007 р.

та прихильності до етичних норм серед журналістів».⁹¹ За останні роки майданчиком для вираження нетерпимості та підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства на ґрунті релігії чи переконань став цифровий простір. Для боротьби з цим явищем необхідно терміново вживати заходи в галузі освіти, які спрямовані на виховання толерантності, розуміння та поваги до прав і свобод інших осіб у соціальних мережах.

---

91 Брюссельський документ 2006 р., п. 9, і Мадридський документ 2007 р., п. 4. В цьому зв'язку слід відзначити важливість і актуальність Кемденських принципів щодо свободи вираження поглядів і рівності. Кемденські принципи підтримують використання свободи вираження поглядів, у тому числі свободи преси, для заохочення рівності й недопущення дискримінації в суспільстві. Відповідно до Принципу 6: «усі засоби масової інформації, виходячи зі своєї моральної та соціальної відповідальності, мають зробити кроки, щоб: (i) забезпечити у штаті своїх співробітників відображення різноманіття та представленості суспільства в цілому; (ii) дослідити, наскільки можливо, питання, що турбують усі групи в суспільстві; (iii) прагнути до різноманітності джерел і голосів усередині різних громад замість того, щоб представляти громади як монолітні об'єднання; (iv) дотримуватися високих стандартів надання інформації, що відповідають визнаним професійним та етичним стандартам», див.: “Camden Principles on Freedom of Expression and Equality” [Кемденські принципи щодо свободи вираження поглядів і рівності], стаття 19, <www.article19.org/data/files/pdfs/standards/the-camden-principles-on-freedom-of-expression-and-equality.pdf>.

Рекомендації

Для держав-учасниць

1. Державам-учасницям слід розглянути можливість реалізації інформаційно-просвітницьких програм, присвячених релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, та їхнім правам людини. Такі програми можуть бути підготовлені у співпраці з організаціями громадянського суспільства, національними правозахисними інституціями, центрами культурної спадщини, засобами масової інформації, фахівцями в галузі освіти та самими громадами.
2. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб шкільні програми на всіх рівнях надавали неупереджену та точну інформацію про різноманіття релігій і переконань та формували в учнів розуміння значення толерантності та поваги до прав людини. Освітній процес також повинен надавати учням, які сповідують різні релігії чи переконання, можливість взаємодіяти між собою, аби вони могли на власному досвіді у ситуації природного та змістовного спілкування пізнавати значення відмінностей та різноманіття.
3. Державам-учасницям рекомендовано заохочувати та підтримувати ініціативи у сфері міжконфесійного та міжрелігійного діалогу та відповідних партнерських зв'язків на всіх рівнях суспільства, проявляючи повагу до незалежності релігійних громад або громад, які сповідують певні переконання, та добровільного характеру участі цих громад у таких зусиллях. Державам слід забезпечити, щоб такі ініціативи відображали існуючу та нововиниклу різноманітність релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, та докладати всіх зусиль для забезпечення рівної участі чоловіків і жінок, а також змістовної та істотної участі молоді.
4. Державам-учасницям слід заохочувати та підтримувати зусилля із налагодження неформального діалогу на низовому рівні,

враховуючи важливий потенціал цієї діяльності для зміцнення взаєморозуміння та сприяння толерантності у суспільстві.

5. Вживаючи заходів із запобігання підбурюванню до дискримінації, ворожнечі чи насильства на ґрунті релігії чи переконань, держави-учасниці повинні виконувати свої зобов'язання за міжнародним правом прав людини, які стосуються свободи поглядів та їхнього вираження, а також свободи релігії чи переконань. Зокрема, держави-учасниці повинні дотримуватися загальних правил і забезпечувати гарантії, передбачені статтями 18(3) та 19(3) МПГПП стосовно допустимих обмежень, і виконувати вимогу статті 20(2) МПГПП про заборону пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства.
6. Державам-учасницям рекомендовано забезпечити навчальну підготовку співробітників правоохоронних і судових органів з питань належного розуміння та застосування шести критеріїв, запропонованих у Рабатському плані дій (контекст; автор висловлювання; намір; зміст або форма; публічність висловлювання; ймовірність (і неминучість) заподіяння шкоди) та спрямованих на визначення того, чи було досягнуто «пори́г» підбурювання до ненависті.
7. Державам-учасницям слід скасувати будь-які закони, що передбачають покарання за твердження про вищість релігії чи переконань, оскільки такі твердження не є «екстремістськими».
8. Державам-учасницям слід відмовитися від практики покладання виключно на висновки призначених державою експертів для тлумачення й оцінки священних текстів релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, щодо наявності в них «екстремізму».
9. Поважаючи різну організаційну структуру та незалежність релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань,

а також добровільний характер участі таких громад, держави мають активно та систематично взаємодіяти з усіма громадами в межах своєї юрисдикції з метою зміцнення свободи релігії чи переконань та безпеки для всіх. Державам-учасницям слід створити постійні канали комунікації та/або координаційні центри на національному, регіональному та місцевому рівнях з метою зміцнення довіри за участю представників різних релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань).

Для релігійних громад і громад, які дотримуються певних переконань

10. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, рекомендовано брати участь у міжконфесійному та міжрелігійному діалозі та розвивати відповідні партнерські зв'язки.
11. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, варто активніше залучати жінок для забезпечення їхньої рівної участі в заходах у рамках міжконфесійного та міжрелігійного діалогу.
12. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, рекомендовано сприяти активнішому залученню молоді з метою забезпечення їхньої змістовної та істотної участі молодих людей у рамках міжконфесійного та міжрелігійного діалогу.
13. Лідерам релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, слід рішуче й невідкладно виступати із засудженням пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, відокремлюючи свою громаду від єдиновірців, що беруть участь у такій пропаганді.
14. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, рекомендовано активно та систематично взаємодіяти з державними органами й іншими зацікавленими

сторонами, докладаючи зусиль до зміцнення свободи релігії чи переконань та безпеки для всіх осіб.

Для громадянського суспільства

15. Організаціям громадянського суспільства варто брати участь у розробці та здійсненні інформаційно-просвітницьких програм, щоб інформувати суспільство в цілому про релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, та їхні права людини.
16. Організаціям громадянського суспільства рекомендовано використовувати соціальні мережі для просування культури релігійної толерантності та взаєморозуміння, а також запобігати використанню соціальних мереж як платформи для підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства на ґрунті релігії чи переконань.
17. Організаціям громадянського суспільства слід систематично взаємодіяти з державними органами, релігійними громадами чи громадами, які сповідують певні переконання, та іншими зацікавленими сторонами у зусиллях зі зміцнення свободи релігії чи переконань і безпеки для всіх осіб.
18. Організаціям громадянського суспільства рекомендовано підтримувати зусилля лідерів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, які виступають проти пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства.
19. Організаціям громадянського суспільства слід надавати підтримку та сприяння міжконфесійному і міжрелігійному діалогу та партнерським зв'язкам, що допомагають боротьбі з нетерпимістю та дискримінацією на ґрунті релігії чи переконань, зміцнюють взаєморозуміння та взаємну повагу між людьми та громадами, які сповідують різні релігії чи переконання, а також зміцнюють свободу релігії чи переконань для всіх осіб.

20. Організаціям громадянського суспільства варто співпрацювати зі ЗМІ та іншими зацікавленими сторонами в сфері розвитку надзвичайно важливого публічного дискурсу, присвяченого питанням співіснування людей, які дотримуються різних релігій чи переконань.
21. Організаціям громадянського суспільства рекомендовано протидіяти пропаганді ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, виступаючи на підтримку тих, хто є об'єктом ненависті.

Для засобів масової інформації

22. Як державним, так і приватним засобам масової інформації слід докладати максимум зусиль для зміцнення поваги до різноманіття релігій і переконань шляхом донесення до своєї аудиторії об'єктивної та точної інформації, висвітлення різних релігій та систем переконань, а також розвінчання негативних стереотипів і упереджень.
23. Засобам масової інформації пропонується розробити добровільні рекомендації та стандарти (наприклад, кодекси журналістської етики) з метою об'єктивного та точного висвітлення актуальних для суспільства тем щодо релігії та переконань. Вони мають гарантувати, щоб відповідні матеріали були засновані на інформації з надійних джерел і відображали різні погляди. Засобам масової інформації слід широко розповсюджувати такі рекомендації і стандарти та проводити відповідне навчання для своїх співробітників.

4.3. Перевірки, моніторинг і обшуки в місцях богослужінь або зібрань та безпека

Місця богослужінь чи зібрань релігійних громад або громад, які сповідують певні переконання, іноді розглядаються як сприятливе середовище для радикалізації, що призводить до тероризму, та для вербування груп, що підтримують насильство. Держави-учасниці можуть реагувати на цю ймовірну загрозу безпеці у різний спосіб, у тому числі шляхом перевірок, опитувань і моніторингу тих, хто відвідує місця відправлення культу. Додаткові заходи реагування часто включають видачу ордерів на обшук, які дають владі нагоду шукати докази незаконної діяльності, а в деяких випадках проводити поліцейські обшуки. Іноді влада ухвалює рішення про закриття конкретного місця відправлення культу з міркувань безпеки.

Яким є значення місць богослужіння та зібрань у контексті свободи релігії чи переконань?

Самостійне ведення справ, у тому числі управління й розпорядження місцями богослужінь чи зібрань, є частиною права на свободу релігії чи переконань і важливим аспектом незалежності релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань.

Свобода релігії чи переконань має важливий інституційний вимір, що надає місцям богослужінь і зібрань, а також персоналу, відповідальному за їхнє утримання, виняткове становище і роль у житті релігійної громади чи громади, яка дотримується певних переконань. Місця відправлення культу та місця зібрань виконують у таких громадах особливі функції. Зазвичай вони є місцем зустрічі громади віруючих та місцем проведення важливих

церемоній, що ґрунтуються на віруваннях чи переконаннях членів громади. Вони також можуть служити місцем для індивідуальної та колективної молитви та відправлення культу, роздумів і медитації, а також майданчиком для проведення різноманітних освітніх, соціальних, культурних, благодійних і гуманітарних заходів. З огляду на це, необхідний стриманий і обачний підхід до будь-яких дій, що можуть зачпати місця богослужіння чи зібрань, а також персонал релігійної громади чи громади, що дотримується певних переконань, який виконує свої обов'язки в цих місцях.

Крім цього, важливо враховувати відмінність способів, якими чоловіки та жінки можуть здійснювати свою свободу релігії чи переконань у місцях богослужіння чи зборів. Наприклад, у деяких релігійних громадах або громадах, які сповідують певні переконання, чоловіки та жінки зустрічаються та моляться разом в одному спільному просторі. В інших громадах чоловіки та жінки беруть участь у молитві та богослужінні окремо, перебуваючи в різних приміщеннях відповідно до своєї статі.

Чи правильно обмежувати доступ до місць богослужіння і зібрань або закривати ці місця у відповідь на неправомірні дії окремих осіб?

Відповідальність за ймовірні неналежні дії окремих осіб не повинна покладатися на всю релігійну громаду чи громаду, яка дотримується певних переконань. «Слід уникати перешкоджання або припинення діяльності релігійної громади лише з причини неправомірних дій з боку когось із її членів. Такі заходи будуть означати накладення колективного покарання на громаду в цілому за дії, які по справедливості слід віднести на рахунок конкретних осіб».⁹²

---

92 *Рекомендації щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань*, п. 34, зазн. твір, виноска 20, *Керівні принципи щодо свободи об'єднань*, п. 236, зазн. твір, виноска 30. Див. також: *Керівні принципи щодо захисту*

Обмеження доступу до місця відправлення культу чи місця зібрань або його закриття не можуть бути обґрунтовані як необхідні або пропорційні заходи реагування на неправомірні дії окремих людей, оскільки ці заходи означали б накладення покарання на всю громаду за дії окремої особи чи невеликої групи осіб. З огляду на безпеку такі кроки можуть навіть бути контрпродуктивними, зважаючи на можливі негативні наслідки, зокрема почуття відчуження й образи, викликаного діями держави.

Закриття місць богослужінь або зібрань може мати значний негативний вплив на життєздатність і активність громади, у тому числі на її внесок у життя суспільства загалом. Отже, у разі ухвалення рішення про закриття місця відправлення культу чи місця зібрань необхідно забезпечити відповідність цієї процедури суворим критеріям, передбаченим у міжнародному праві прав людини щодо обмежень права на свободу релігії чи переконань.

Самостійне управління місцями богослужінь і зібрань, здійснюване релігійними громадами чи громадами, які дотримуються певних переконань, передбачає довіру з боку держави, яка вважає, що відповідні повноваження будуть реалізовані в рамках закону. Ретельний моніторинг діяльності, що провадиться у місцях богослужінь і зібрань, є обов'язком конкретних релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань. Вони повинні забезпечити, щоб ця діяльність не містила ознак сповзання до нетерпимості, ворожнечі чи насильства, і тим самим гарантувати захист від заподіяння шкоди і громаді, і суспільству в цілому. Це передбачає належну пильність щодо пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, а також щодо дій будь-кого з присутніх у місці богослужінь чи зібрань, що несуть реальну загрозу безпеці. У зв'язку з цим важливо, щоб лідери й авторитетні члени релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, рішуче та невідкладно

виступали проти пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, відокремлюючи свою громаду від тих єдиновірців, які поширюють цю пропаганду.⁹³

У якій формі можуть проводитися перевірки та моніторинг? Чи порушують вони свободу релігії чи переконань?

Перевірка (скринінг) може проводитись у різних формах, включно з перевіркою людей, які входять до місць богослужінь чи зібрань або залишають ці місця; особистих співбесід; вимогою пред'явити посвідчення особи; особистим оглядом або встановленням та використанням металошукачів.

Методи моніторингу щодо людей, які входять або залишають місця богослужінь чи зібрань, включають використання систем відеоспостереження, прослуховування переговорів або зняття інформації з інших електронних пристроїв. Моніторинг може бути тимчасовим чи постійним, відкритим чи негласним; може обмежуватися місцями відправлення культу чи поширюватися на помешкання священнослужителів, які виконують свої обов'язки у таких місцях.

Перевірки та моніторинг можуть негативно позначатися на здійсненні людьми свого права на приватне та сімейне життя, а в контексті місця відправлення культу – права на свободу релігії чи переконань. У зв'язку з цим такі дії з боку влади повинні виконуватись у суворій відповідності до закону. Це особливо важливо у разі застосування таких процедур як негласне спостереження. Будь-які заходи повинні відповідати всім стосовним міжнародним принципам у галузі прав людини та вимогам національного законодавства.

---

93 Beirut Declaration and its 18 Commitments on “Faith for Rights” [Бейрутська декларація та 18 зобов'язань ініціативи «Віра за права людини»], зобов'язання VII, <www.ohchr.org/Documents/Press/Faith4Rights.pdf>.

Головним критерієм щодо цього є пропорційність. Будь-які спеціальні методи розслідування (наприклад, негласне спостереження) повинні використовуватися лише як крайній захід і лише тоді, коли є достатні підстави вважати, що одна чи декілька конкретних осіб або людина (чи група людей), особу якої (яких) ще не встановлено, вчинили, підготували чи готують серйозний злочин.⁹⁴ Крім цього, застосування таких заходів має передбачати наявність достатніх і ефективних гарантій від зловживань. Наприклад, у разі здійснення спостереження необхідно забезпечити незалежний нагляд, бажано з боку судових органів.

З погляду свободи релігії чи переконань, ці заходи – якщо вони здійснюються без необхідної обережності й чуйності – можуть легко перешкодити відвідуванню місця богослужінь або зібрань членами релігійної громади чи громади, яка сповідує певні переконання. Члени громади можуть негативно поставитися до певних форм перевірки (наприклад, до особистого огляду) і вирішити через почуття тривоги чи страху взагалі не відвідувати місце відправлення культу чи зібрань. У результаті їхня свобода релігії чи переконань, яка передбачає право осіб вільно входити в релігійні приміщення або залишати їх, може бути необґрунтовано обмежена.

Враховуючи вплив перевірок і моніторингу на здійснення свободи релігії чи переконань, держави-учасниці повинні неухильно дотримуватися умов, передбачених щодо обмеження цієї свободи, і завжди повинні демонструвати, що вжиті заходи дійсно є необхідними та пропорційними ймовірній загрози безпеці. Держави повинні забезпечити належну підготовку співробітників уповноважених органів, відповідальних за здійснення перевірок

---

94 Детальніші матеріали можна знайти у наступних публікаціях: *Борьба с терроризмом и защита прав человека: Руководство*, ОБСЄ/БДПЛ, (Варшава: БДПЛ, 2009 р.), зокрема С. 241-245, <<https://www.osce.org/odihr/29103>>; та *Права человека в антитеррористических расследованиях: Практическое руководство для сотрудников правоохранительных органов*, ОБСЄ/БДПЛ, (Варшава: БДПЛ, 2014 р.), С. 43, <<http://www.osce.org/odihr/108930>>.

і моніторингу, з питань релігійної грамотності та свободи релігії чи переконань для того, щоб вони набули навичок належного чутливого поводження з особами, які відвідують місця богослужінь або зібрань. Окрім цього, службовим особам, перш ніж проводити перевірки чи моніторинг, слід налагодити діалог із відповідною релігійною громадою чи громадою, що дотримується певних переконань,⁹⁵ і, наскільки це можливо, здійснювати такі заходи за згодою громади й у співпраці з нею.

Інформація та дані, отримані в результаті перевірок або моніторингу щодо осіб, які відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, повинні використовуватися з тією метою, для якої їх було зібрано, і не повинні передаватися третім особам, не уповноваженим за законом отримувати, обробляти та використовувати такі матеріали. Крім цього, зазначені дані й інформація повинні зберігатися тільки протягом строку, встановленого законом, а потім підлягати негайному знищенню в надійний і безпечний спосіб.⁹⁶

Коли обшуки є виправданими?

Відповідно до міжнародного права прав людини, накладені державою обмеження мають передбачати мінімально можливе втручання у здійснення свободи релігії чи переконань. Обшук у місці богослужінь або зібрань – це надзвичайний захід, який може

---

95 У 2013 році в Києві Міністерська рада ОБСЄ закликала держави-учасниці сприяти діалогу між релігійними або об'єднаними тими чи іншими переконаннями спільнотами та державними органами, у тому числі, за необхідності, з питань щодо використання місць відправлення культу та релігійного майна; Рішення №3/13 Міністерської ради, Київ, зазн. твір, виноска 8.

96 *Керівні принципи щодо захисту правозахисників*, п. 87, зазн. твір, виноска 92. Див. також: Конвенція про захист приватних осіб щодо автоматизованої обробки даних особистого характеру, Рада Європи, СЕТ № 108, 1 жовтня 1985 року, <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/108>>; та Додатковий протокол до Конвенції про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці персональних даних, що стосується наглядових органів і транскордонного обміну даними, Рада Європи, СЕТS № 181, липень 2004 року, <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/181>>.

серйозно порушити життя всієї релігійної громади чи громади, яка дотримується певних переконань, і підірвати її довіру до держави як гаранта справедливості та поваги до таких громад. У зв'язку з цим обшук слід розглядати лише як крайній захід.

Місця богослужінь або зібрань не звільняються від проведення обшуків, якщо є достатні докази того, що в такому місці вчиняється чи готується злочин. Проте обшук повинен проводитися так, щоб якомога менше порушувати діяльність, яка проводиться в місці богослужінь або зібрань. Крім того, обшук слід проводити – якщо це можна зробити без шкоди для його цілей – за згодою та за умови співпраці осіб, відповідальних за утримання місця богослужінь або зібрань, та у їхній присутності. Водночас органи влади мають вести відкритий і прозорий діалог із відповідними релігійними громадами чи громадами, які сповідують певні переконання.⁹⁷

Обшуки чи перевірка людей, які відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, можуть бути необхідні за певних обставин для забезпечення безпеки, але водночас вони можуть спричинити небажані наслідки. Йдеться про формування стереотипів, стигматизацію цілих релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, а також про виникнення почуття взаємної недовіри між державною владою та людьми, які відвідують відповідні місця богослужінь або зібрань. У результаті члени релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, можуть відчувати образу й небажання співпрацювати з владою. У середньостроковій та довгостроковій перспективі така недовіра може призвести до послаблення безпеки.

---

97 Рішення №3/13 Міністерської ради, Київ, зазн. твір, виноска 8.

Які гендерні аспекти необхідно враховувати при проведенні перевірок, моніторингу й обшуків?

Такі заходи, як перевірки, моніторинг й обшуки, створюють серйозні гендерні проблеми. Наприклад, досье на людей, щодо яких повинні проводитись перевірки та моніторинг під час відвідування ними певного місця богослужінь або зібрань, можуть складатися на підставі стереотипних гендерних припущень, які є дискримінаційними і не стосуються реальних проблем безпеки. У деяких ситуаціях чоловіки непропорційно часто стають об'єктом заходів із встановлення особи й опитувань у цілях безпеки. В інших ситуаціях для встановлення особи, жінки можуть непропорційно часто стикатися з вимогами щодо необхідності зняти предмети одягу, які закривають обличчя чи голову. Такі випадки можуть призвести до того, що чоловіки та жінки, з різних причин і в різних ситуаціях, утримуватимуться від відвідування місць богослужінь або зібрань. В результаті члени їхніх сімей (особливо якщо ці чоловіки та жінки є батьками) можуть бути позбавлені можливості відвідувати такі місця.

Отже, при розгляді питання про доцільність перевірок і моніторингу чи обшуків державам слід враховувати ризик можливої дискримінації за ознакою статі та прагнути через діалог із релігійними громадами чи громадами, які дотримуються певних переконань, уникати цих заходів або скоротити їх до мінімуму, наскільки це можливо. Загальне правило щодо вимоги зняти будь-які предмети одягу з метою встановлення особи чи щодо огляду в цілях безпеки полягає в тому, що такі заходи повинні здійснюватися лише співробітниками служб безпеки тієї ж статі, що й особа, яку перевіряють, і в окремому закритому приміщенні. Органи влади також повинні подбати про те, щоб особи, які проводять обшук у приміщеннях для віруючих конкретної статі у місцях богослужінь або зібрань, були тієї ж статі, що й віруючі, які користуються цими приміщеннями.

Рекомендації

Для держав-учасниць

1. Держави-учасниці повинні забезпечити наявність документально закріплених правил щодо проведення перевірок, моніторингу (які включають процедури гласного та негласного спостереження) та обшуків у місцях богослужінь і зібрань релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань. Такі правила повинні передбачати відповідний порядок і підлягати регулярному перегляду. Процедури гласного спостереження мають бути оприлюднені.
2. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб правила проведення перевірок, моніторингу та обшуків у місцях богослужінь і зібрань релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, відповідали стосовним міжнародним стандартам у галузі прав людини та вимогам національного законодавства.
3. Перевірки та моніторинг у місцях відправлення культу чи місцях зібрань повинні застосовуватися тільки у разі суворої необхідності та як крайній захід; вони повинні передбачати мінімальне можливе втручання та бути пропорційними ймовірній загрози.
4. Перевірки та моніторинг у місцях богослужінь або зібрань повинні, наскільки це можливо, проводитися за згодою та у співпраці з відповідною релігійною громадою чи громадою, яка дотримується певних переконань. Ще до застосування таких заходів держава має чітко заявити, що вона не пов'язує насильство та загрози безпеці з цією громадою.
5. Перш ніж проводити перевірки чи моніторинг людей, що відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, держави-учасниці слід обговорити з лідерами релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, свої занепокоєння щодо

осіб, підозрюваних у підбурюванні до дискримінації, ворожнечі чи насильства в цьому місці богослужінь або зібрань.

6. До проведення перевірок або моніторингу у місцях богослужінь чи зібрань держави-учасниці слід вступити в діалог з релігійними громадами чи громадами, які дотримуються певних переконань, щоб визначити, чи можна з метою дієвого розв'язання безпекових проблем спершу застосувати заходи, менше пов'язані з втручанням.
7. У разі застосування перевірок чи моніторингу державі слід подбати про те, щоб під час здійснення та після завершення таких заходів відбувався діалог і реалізовувалися ініціативи для відновлення довіри до державних інституцій із боку громади.
8. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб працівники уповноважених органів, які відповідають за проведення перевірок, моніторингу та обшуків у місцях богослужінь і зібрань, навчалися з питань релігійної грамотності та свободи релігії чи переконань. Владі слід забезпечити формування у цих співробітників вмінь поводитися з особами, які відвідують місця богослужінь або зібрань, з належною чуйністю та повагою до їхньої гідності та свободи релігії чи переконань.
9. Державам-учасницям слід розробити керівні настанови, що містили б принципи, яких мають дотримуватися співробітники правоохоронних органів і служб безпеки під час проведення перевірок, моніторингу та обшуків у місцях богослужінь і зібрань.
10. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб працівники, котрим доручено проводити перевірки, моніторинг та обшуки в місцях богослужінь і зібрань, були обізнані та навчені як вирішувати можливі питання, що стосуються окремо чоловіків і жінок, у тому числі про різні способи, якими чоловіки та жінки можуть здійснювати свою свободу релігії чи переконань у цих місцях.

11. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб особи, стосовно яких проводилися перевірки, моніторинг чи обшуки, мали доступ до ефективної процедури подання скарг.
12. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб інформація та дані, отримані в результаті перевірок, моніторингу чи обшуку осіб, які відвідують певне місце богослужінь або зібрань, оброблялися відповідно до стосовних міжнародних стандартів щодо збирання, захисту та використання персональних даних.
13. З огляду на серйозні несприятливі наслідки закриття будь-якого місця богослужінь або зібрань держави повинні вдаватися до такого кроку лише як до крайнього заходу, який абсолютно необхідний за конкретних обставин. Цей захід слід застосовувати лише після ретельного розгляду альтернативних підходів до розв'язання проблем, пов'язаних із безпекою, і обговорення з відповідною релігійною громадою чи громадою, яка сповідує певні переконання.

Для релігійних громад і громад, які дотримуються певних переконань

14. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, рекомендовано виявляти належну пильність стосовно пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, а також стосовно дій будь-кого з присутніх у місці богослужінь або зібрань, які становлять реальну загрозу безпеці.
15. Лідерам релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, слід рішуче та невідкладно виступати проти пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, відокремлюючи свою громаду від тих єдиновірців, які поширюють таку пропаганду.

Для громадянського суспільства

16. Організаціям громадянського суспільства варто підтримувати зусилля лідерів релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, що виступають проти пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства.
17. Організаціям громадянського суспільства рекомендовано протидіяти пропаганді ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, виступаючи на підтримку тих, хто є об'єктом ненависті.

Для засобів масової інформації

18. Засобам масової інформації слід уникати сенсацій чи спекуляцій навколо подій у релігійних громадах або громадах, які дотримуються певних переконань. Наприклад, проведення перевірок, моніторингу чи обшуку в якомусь місці богослужінь або зібрань не повинно подаватися як свідчення участі цієї громади у незаконній діяльності. Засоби масової інформації мають докладати всіх зусиль для того, щоб вивчати й етично висвітлювати такі питання, не поєднуючи дії окремих осіб або груп із діями всієї громади.

4.4. Обмеження на навернення у свою віру та на діяльність релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, зі зв'язками за кордоном

У регіоні ОБСЄ деякі релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, що докладають зусиль для навернення у свою віру інших людей за допомогою непримусового переконування, можуть стати об'єктом ворожості з боку суспільства. Тому держави-учасниці можуть розглядати цю діяльність як таку, що порушує громадський порядок, міжрелігійну гармонію та мирне співіснування. У відповідь держави іноді вживають заходів, що обмежують зусилля щодо навернення інших у свою віру шляхом непримусового переконування або ускладнюють реалізацію права змінювати релігію чи переконання. У місцевому середовищі можуть посилитися підозри щодо нових релігійних та інших практик, якщо релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, приймають у себе іноземних місіонерів або мають зв'язки чи материнські структури поза межами країни. У таких випадках заходи реагування з боку держави іноді включають висилання іноземних місіонерів.

Що таке непримусове переконування?

У цьому документі термін «непримусове переконування» використовується на позначення комунікації та дій, спрямованих на навернення інших людей у свою віру без застосування насильства, залякування, погроз чи інших незаконних форм тиску.⁹⁸ Термін «прозелітизм» тут не використовується через те, що він є недостатньо визначеним і має негативний підтекст. Термін «місіонер»

---

⁹⁸ Пояснення терміну «непримусове переконування» див.: Доповідь Спеціального доповідача ООН із питання про свободу релігії чи переконань Генеральній Асамблеї ООН, UNDoc. A/67/303, 13 серпня 2012 року, <<https://undocs.org/A/67/303>>.

у цьому документі означає особу, основна діяльність якої полягає в тому, щоб свідчити про релігію та пропагувати її серед людей та/чи громад, які сповідують іншу релігію або не сповідають жодної релігії, за допомогою навчання, проповіді й інших методів. Місіонерська діяльність не обмежується окремими людьми або певними групами чи громадами.

У чому полягає право змінювати релігію чи переконання?

Право змінювати релігію чи переконання, що розглядається як право приймати або змінювати свою релігію чи переконання або відмовлятися від них, користується абсолютним захистом відповідно до міжнародного права, позаяк воно стосується внутрішнього виміру свободи релігії чи переконань кожної людини (*forum internum*). Право змінювати свою релігію чи переконання також чітко визнано в зобов'язаннях ОБСЄ.⁹⁹ Будь-які нормативні положення, спрямовані на обмеження права змінити свою релігію чи переконання шляхом застосування кримінальних або цивільно-правових санкцій, або запровадження обтяжливих адміністративних заходів (наприклад, вимоги завчасно повідомляти представників держави чи отримувати їхній дозвіл на зміну релігії) суперечать абсолютному характеру права приймати, відмовлятися або змінювати свою релігію чи переконання.

У чому полягає право здійснювати непримусове переконування як частини свободи релігії чи переконань і свободи вираження поглядів?

Люди мають право брати участь у діяльності з непримусового переконування інших; це право є частиною свободи релігії чи переконань. Право сповідувати релігійні чи нерелігійні переконання включає свободу робити спроби переконати інших людей

---

99 Копенгагенський документ 1990 р., Київський документ 2013 р.

в істинності власних поглядів та важливості цих поглядів і пов'язаних із ними практик для осмисленого та повноцінного життя. Дійсно, для багатьох віруючих поширення свого послання серед інших людей є релігійним обов'язком. Водночас право в непримусовий спосіб переконувати інших людей знаходиться під захистом, передбаченим правом на свободу вираження поглядів, що включає «свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір».¹⁰⁰

Свобода релігії чи переконань також охоплює право не мати жодної релігії чи переконань, бути байдужим до релігії чи переконань та не бути об'єктом діяльності з навернення у будь-яку віру. Це право, будучи частиною *forum internum*, також знаходиться під абсолютним захистом.

Право робити спроби переконати інших людей у питаннях релігії чи переконань шляхом комунікації не є абсолютним і може бути обмежене у певних ситуаціях – зокрема, коли такі спроби спрямовані на осіб, які є особливо вразливими через їхній вік (наприклад, молоді люди у шкільному середовищі) або з причини психічного захворювання. Також може існувати загальне обмеження на використання методів переконування, рівносильних примусу. Крім цього, може застосовуватись особливий підхід, якщо йдеться про ієрархічні відносини, коли підлеглий не здатний протистояти бажанню керівника навернути його у свою віру.

Однак, зусилля держави з розмежування належних та неналежних методів переконування пов'язані з труднощами та можуть мати стримувальний вплив на комунікацію з питань релігії чи переконань. Обмеження щодо права провадити непримусове переконування можуть бути виправдані лише за умови їхньої повної відповідності всім критеріям, зазначеним у статті 18(3) МПГПП. Це

---

¹⁰⁰ МПГПП, стаття 19.

означає, що «будь-які обмеження вимагають юридичних підстав, вони повинні переслідувати законну мету, повинні бути чітко і точно визначені, повинні бути пропорційними та не застосовуватись у дискримінаційний спосіб».¹⁰¹ Важливо, щоб держава надала чіткі фактичні докази того, що певні види діяльності є рівносильними примусу, оскільки інакше під кримінальну відповідальність чи обмеження можуть підпадати мирні запрошення до розмови на теми релігії чи переконань.

Занепокоєння щодо зусиль із непримусового переконування, особливо якщо ці зусилля докладають новостворені та відносно невеликі релігійні громади чи громади, які дотримуються певних переконань, можуть бути неналежним чином використані політичними представниками для невиправданого обмеження законної діяльності цих громад нібито задля забезпечення безпеки та стабільності у суспільстві. Такі громади можуть бути звинувачені в тому, що вони становлять загрозу безпеці, проповідуючи «альтернативні істини» або виступаючи з небажаними релігійними чи конфесійними заявами, які вважаються «образою релігійних почуттів» і розглядаються як несумісні з традиційними цінностями й нормами всього суспільства. В результаті ці громади можуть зіткнутися з неприпустимими обмеженнями своєї свободи релігії чи переконань. За цих умов особи чи громади, які докладають зусиль із навернення у свою віру шляхом непримусового переконування, можуть стати об'єктом упередження, підозр і негативних стереотипів, що може призвести до ворожості та насильства щодо них.

Держава зобов'язана забезпечити правові рамки та соціальні умови для вільного й повного здійснення права змінювати релігію чи переконання та навертати у свою віру інших людей шляхом непримусового переконування. Це означає, серед іншого, що держава зобов'язана захищати право осіб на зміну релігії чи

---

¹⁰¹ Доповідь Спеціального доповідача ООН із питання про свободу релігії чи переконань, п. 28, зазн. твір, виноска 98.

переконань (тобто право приймати, припиняти сповідувати чи змінювати релігію чи переконання), а також зобов'язана захищати осіб і громади, які провадять непримусове навернення інших у свою віру, від насильства, залякування, переслідування та дискримінації.

Повноцінне здійснення свободи релігії чи переконань можливе лише тоді, коли люди можуть дізнаватися про нові ідеї, поширювати й отримувати інформацію. У світлі нинішнього невпинного розширення можливостей для комунікації, а також пов'язаних із цим змін у моделях реагування й об'єднання, держава та інші зацікавлені сторони повинні прагнути сприяти безпеці та соціальній згуртованості, що ґрунтуються на плюралізмі релігій чи переконань. Обговорюючи реакцію держав на «неминучі наслідки плюралізму», Європейський суд із прав людини зазначив, що «роль влади у таких ситуаціях полягає не в тому, щоб усунути причину напруженості шляхом виключення плюралізму з демократичної практики, а в забезпеченні взаємної толерантності між конкуруючими групами».¹⁰²

Слід зазначити, що панівні або впливові релігійні громади чи громади, які сповідують певні переконання, можуть побачити загрозу в появі чи зростанні нових громад. Їхня реакція на це явище може спричинити порушення громадського порядку, наприклад, масові виступи, у відповідь на факти навернення в іншу віру. У цьому контексті держави повинні забезпечити, щоб рішення про заходи із підтримання громадського порядку не ухвалювалися під впливом інспірованих протестів або надмірного реагування на ймовірну провокацію, оскільки це може призвести до довільного чи неправомірного обмеження законного прояву свободи релігії чи переконань.

---

102 *Serif v. Greece* [Серіф проти Греції], Європейський суд із прав людини (Заява №38178/97, рішення від 14 грудня 1999 року), п. 53.

Що можна зробити для зменшення занепокоєння щодо безпеки, які виникають у зв'язку із місіонерською діяльністю іноземних громадян або священнослужителів?

Здебільшого, діяльність іноземних громадян або священнослужителів («іноземних місіонерів») із навернення у свою віру не створює справжніх проблем у сфері безпеки, навіть якщо вважається, що ці особи переконливіші у своїй комунікації або впливовіші, ніж місцеві віруючі.

Не слід забороняти будь-яким особам в'їжджати до країни та жити в ній на підставі їхньої належності до конкретної релігії чи системи переконань. Винятками є випадки, коли наявні точні дані про те, що ці особи раніше вдавалися до примусового навернення у свою віру чи пропаганди ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, або коли існують докази того, що вони планують провадити подібну діяльність у приймаючій країні. Коли для в'їзду до країни потрібна віза, правила її видачі (зазвичай, вони передбачають надання розгорнутої та докладної інформації про заявника) дозволяють перевірити, якою була поведінка заявника у його власній країні. Як правило, таких заходів достатньо для вирішення будь-яких питань, що стосуються іноземних громадян, зокрема священнослужителів. Занепокоєння щодо безпеки можуть вимагати ретельнішої перевірки заяв на отримання візи, але загальна заборона на відвідування країни для всіх іноземних священнослужителів не відповідає критерію необхідності.

Рекомендації

Для держав-учасниць

1. Держави-учасниці не повинні використовувати занепокоєння щодо безпеки як привід для обмеження права осіб змінювати релігію чи переконання (приймати, припиняти сповідувати чи змінювати релігію чи переконання), що перебуває під абсолютним захистом за міжнародним правом. Отже, кримінальні, цивільно-правові та адміністративні заходи, що перешкоджають реалізації цього права чи ускладнюють таку реалізацію, мають бути скасовані.
2. Держави-учасниці мають забезпечити новонаверненим захист від насильства, переслідувань, залякування чи дискримінації, щоб вони могли повна користуватися своєю свободою релігії чи переконань.
3. Державам-учасницям слід забезпечити, щоб будь-які обмеження права осіб і релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, провадити на вернення у свою віру шляхом ненасильницького переконування відповідали всім критеріям, зазначеним у статті 18(3) МПГПП (наприклад, якщо є докази того, що такі дії спираються на примус або являють собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства).
4. Державам-учасницям рекомендовано підтримувати зусилля релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, щодо усунення будь-якої напруженості чи занепокоєння стосовно діяльності, пов'язаної із наверненням у свою віру, за допомогою діалогу та співпраці.
5. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб співробітники правоохоронних органів і служб безпеки, а також інші службові особи отримали необхідну підготовку та настанови для

того, щоб під час виконання своїх обов'язків вони поважали як право людей змінювати свою релігію чи переконання, так і їхні зусилля із навернення інших у свою віру шляхом непримусового переконування.

6. Держави-учасниці не повинні обмежувати в'їзд або перебування в країні іноземних громадян, у тому числі священнослужителів, на підставі їхньої релігії чи переконань, за винятком тих випадків, коли існують точні дані про те, що в минулому такі особи займалися примусовим наверненням у свою віру або брали участь у пропаганді ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, або коли є докази того, що ці особи планують провадити таку діяльність у приймаючій державі. Будь-які обмеження або скасування дозволу на в'їзд чи права на проживання мають повною мірою відповідати національному законодавству.

Для релігійних громад і громад, які дотримуються певних переконань

7. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, у тому числі їхнім лідерам, слід визнати, що зміна релігії чи переконань є невід'ємною складовою свободи релігії чи переконань, яка користується абсолютним правовим захистом (так само, як і зміна релігійних переконань на атеїзм чи агностицизм, і навпаки).
8. Лідерам релігійних громад або громадам, які дотримуються певних переконань, слід утримуватися від закликів обмежити право на навернення інших у свою віру з міркувань захисту традиційних цінностей або забезпечення соціальної згуртованості.
9. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, рекомендовано розвивати такі способи поширення своєї релігії чи переконань, які поважають свободу релігії чи переконань інших осіб і враховують культурний та соціальний контекст докладання таких зусиль; також бажано навчати

віруючих методам і прийомам спілкування, що свідчать про повагу до вибору інших людей.

10. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, а також міжконфесійним органам або радам рекомендовано розробити добровільні кодекси поведінки чи керівні принципи щодо поширення своєї релігії чи переконань без застосування примусу.
11. Релігійним громадам або громадам, які дотримуються певних переконань, рекомендовано докладати зусиль для усунення будь-якої напруженості чи занепокоєння, пов'язаних із діяльністю щодо навернення у свою віру, за допомогою діалогу та співпраці у формальних і неформальних умовах. Державам слід підтримувати ці зусилля.

Для громадянського суспільства

12. Організаціям громадянського суспільства рекомендовано підтримувати зусилля релігійних громад або громад, які сповідують певні переконання, щодо усунення будь-якої напруженості чи занепокоєння, пов'язаних з діяльністю із навернення у свою віру, за допомогою діалогу та співпраці.
13. Організаціям громадянського суспільства рекомендовано підтримувати зусилля релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, із розробки добровільних кодексів поведінки чи керівних принципів щодо поширення своєї релігії чи переконань без застосування примусу.
14. Організаціям громадянського суспільства варто приділяти увагу становищу нововернених осіб, які наражаються на ризик насильства, утисків, залякування чи дискримінації, та пропонувати їм відповідну підтримку, щоб вони могли сповна користуватися своєю свободою релігії чи переконань.

Для засобів масової інформації

15. Державним і приватним засобам масової інформації рекомендовано надавати об'єктивну та точну інформацію про діяльність із навернення у свою віру, зокрема про право новонавернених осіб на здійснення своєї свободи релігії чи переконань.